

בצלם - מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.)
بتسيلم - مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة
B'Tselem – The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories

---

פטור בלא כלום

כיצד מועלת ישראל בחובתה לשלם פיצויים לפלסטינים בגין נזקים שגרמו להם כוחות הביטחון

מארס 2017

מחקר וכתביבה : יעל שטיין

עבודת שטח : סלמה א-דיבעי, מוסא אבו הששה, איאד חדאד, עבד אל-כרים סעדי

עריכה לשונית : אריאל הנדל

מס' ISBN : 978-965-7613-25-2

ת.ד. 53132, ירושלים 91531

P.O.Box 53132, Jerusalem 91531

ص.ب 53132، القدس 91531، تلفون 6735599 (02)، فاكس 6749111 (02)

mail@btselem.org

http://www.btselem.org

תוכן עניינים:

3	מבוא
4	חובת הפיצויים במשפט הבינלאומי
5	המצב בישראל עד לשינוי החוק
7	כיצד הבטיחה לעצמה המדינה את הפטור הגורף מתשלום פיצויים
13	עדויות
22	הצדקות המדינה לקבלת הפטור – והפרכתן
28	מסקנות

מבוא

במאי 2016 פרסם בצלם מוסד שבו נימק את החלטתו להפסיק להפנות תלונות למערכת אכיפת החוק הצבאית. החלטה זו התקבלה על בסיס המידע שהצטבר בבצלם במהלך יותר מ-25 שנות עבודה, הכולל מאות תלונות שהגיש הארגון, עשרות תיקי מצ"ח שנסגרו בלא כלום ופגישות רבות עם גורמים רשמיים.

על בסיס מידע זה הגיע הארגון למסקנה כי מערכת אכיפת החוק הצבאית מתפקדת בעיקר כמנגנון טיוח, וכי היא אינה פועלת כדי להגיע לחקר האמת במטרה לחייב את האחראים להפרות של זכויות האדם לתת את הדין על מעשיהם.¹ בה בעת, הדרג הפוליטי פטור מראש מאחריות ואין שום גוף החוקר את מעשיו. כתוצאה מכך, ברוב המקרים אף גורם אינו נדרש לתת את הדין בעקבות פגיעה בזכויות האדם של תושבי השטחים.

המסמך הנוכחי עוסק במתן דין וחשבון במישור האזרחי. מישור זה מתבטא, בין השאר, בתשלום פיצויים לקורבנות ולקרוביהם בגין פגיעה של כוחות הביטחון בזכויות האדם שלהם. החובה לתשלום כזה מעוגנת במשפט הבינלאומי והיא נובעת ישירות מזכותו של כל אדם לחיים, לשלמות הגוף ולרכוש. אין זה עניין תיאורטי: מימוש החובה יוצק תוכן ממשי לפגיעה בזכויות, כאשר הכסף שמועבר לקורבנות וליקריהם מאפשר לנפגעים לרכוש את הטיפולים, התרופות והמכשירים הנדרשים להם לצורך שיקומם – הפיזי והנפשי.

בשנות התשעים, במהלך האינתיפאדה הראשונה ולאחריה, הגישו תושבי השטחים אלפי תביעות נזיקין בבתי משפט בישראל בדרישה לקבלת פיצויים בגין נזקים שגרמו להם כוחות הביטחון הישראליים. תביעות אלה התייחסו לנזקים שנגרמו כתוצאה מירי בלתי חוקי – לרבות מקרי מוות ופציעה – מפגיעה ברכוש, מאלימות קשה, מעינויים במהלך חקירות בשב"כ, מהתפוצצות של נפלי תחמושת שהשאיר הצבא בשטח ועוד. ניהולן של תביעות אלה היה כרוך עבור הפלסטינים בעלויות גבוהות, נמשך שנים ארוכות ואילץ את התובעים להתגבר על שורה של קשיים בירוקרטיים. לכן, במקרים רבים בחרו הפלסטינים להתפשר על סכומים נמוכים, שלא שיקפו את היקף הנזקים שנגרמו להם.

על מנת להימנע אפילו מתשלומים אלה, החלה המדינה, במחצית השנייה של שנות התשעים, לפעול בכמה מישורים, במטרה להבטיח לעצמה פטור מאחריות לנזקים שגרמו כוחות הביטחון לתושבי השטחים. מאמצים אלה התגברו לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה. במהלך השנים תיקנה הכנסת את החוק כמה פעמים ובתי המשפט הרחיבו, מיוזמתם, את הפטור של המדינה מתשלום פיצויים. כתוצאה משינויים אלה, האפשרות של תושבי השטחים לקבל פיצויים בגין נזקים שנגרמו להם על ידי כוחות הביטחון נחסמה כמעט לחלוטין.

טענת המדינה לא התייחסה מעולם לנזקים שנגרמו במהלך פעולות לחימה, שכן מנזקים כאלה החוק פטור אותה מלכתחילה. מה שהמדינה ביקשה – ובסופו של דבר גם הצליחה לקבל – הוא פטור מתשלום פיצויים בגין נזקים, אפילו במקרים שבינם ובין פעולות לחימה אין כל קשר, כמו אירועי ביזה, אלימות פיזית ונזקים שנגרמו במהלך פעולות שיטור מובהקות כמו עמידה במחסומים ופעולות מעצר שוטפות.

להלן נבחן את המצב המשפטי ששרר בישראל עד לתחילת שנות ה-2000 בכל הנוגע לתשלום פיצויים לפלסטינים בגין פגיעות שגרמו להם כוחות הביטחון בשטחים. לאחר מכן נסקור את השינויים, שנעשו בחוק ובפסיקת בתי המשפט, אשר מקשים על פלסטינים לקבל פיצויים במקרים כאלה ואת הדרכים שבהן הצדיקה אותם המדינה. בהמשך יובאו עדויות של פלסטינים שנפצעו מירי של הצבא, אך לא קיבלו פיצויים בגין פגיעה זו, המתארים את הפגיעה הקשה בשגרת חייהם. לבסוף נבהיר מדוע טענות המדינה אינן מוצדקות ונציג נתונים המעידים על השפעתם של השינויים בחוק על יכולתם של פלסטינים לקבל פיצויים בגין נזקיהם.

¹ להרחבה ר' בצלם, עלה התאנה של הכיבוש: מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח, מאי 2016 (להלן: בצלם, עלה התאנה של הכיבוש).

חובת הפיצויים במשפט הבינלאומי²

חובתה של מדינה לפצות את מי שנפגע בגין הפרה של זכויות האדם מעוגנת במשפט הבינלאומי לזכויות האדם. בית המשפט הבינלאומי לצדק קבע שפיצוי בגין הפרה של אמנה מתחייב גם אם אינו מצוין בה במפורש, שכן בהיעדרו אין לחוק כל משמעות. כך קבע בית המשפט בפסק הדין בעניין Chorzow: It is a principle of international law, and even a general conception of the law, that any breach of an engagement involves an obligation to make reparation... Reparation is the indispensable complement of a failure to apply a convention, and there is no necessity for this to be stated in the convention itself.³

באמנה נגד עינויים נקבע כי יש לאפשר לכל קורבן של עינויים לקבל סעד בבתי המשפט שיכלול פיצוי הולם אשר יאפשר לו להשתקם.⁴ גם האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות קובעת כי במקרה שבו מדינה פוגעת בזכויותיו של אדם, "תעמוד לו תרופה יעילה, אף על פי שאותה פגיעה בוצעה בידי אישים הפועלים בסמכות רשמית". הסעיף ממשיך וקובע כי על המדינה לאפשר לאדם לקבל סעד בגין הפגיעה בו במערכת המשפט וכי על הרשויות להעניק לו סעדים אלה.⁵ בפרשנות של ועדת האו"ם לזכויות האדם נקבע כי סעיף זה מחייב את המדינות החתומות על האמנה לאפשר לאנשים זכויותיהם נפגעו תרופות נגישות ויעילות, לרבות תשלום פיצויים; ללא קיומו של מנגנון פיצויים, החובה שמטיל סעיף זה על המדינות מופרת.⁶

המשפט ההומניטארי הבינלאומי מחייב את המדינה הכובשת להגן על האוכלוסייה הכבושה – הנחשבת לאוכלוסייה מוגנת – ולשמור על שלומה וביטחונה.⁷ בתוך כך נכללת החובה לפצות את המוגנים בגין נזקים שנגרמו להם כתוצאה מהפרה של החוק.⁸

חובת הפיצוי בגין הפרות של המשפט הבינלאומי נחשבת כיום לחלק מהמשפט המנהגי המחייב את כל המדינות, גם אם לא חתמו על האמנות שבהן מעוגנת חובה זו. במחקר שערך הצלב האדום נאמר כי גם אם בעבר נהוג היה שרק מדינות יכולות לתבוע פיצויים עבור אזרחיהן שנפגעו, הרי שכיום ישנה נטייה גוברת והולכת לאפשר לקורבנות לתבוע בעצמם פיצויים, ישירות מהמדינה האחראית להפרה.⁹

ראיה לגישה זו ניתן לראות בפסק הדין של בית המשפט הבינלאומי לצדק בעניין גדר ההפרדה שניתן בשנת 2004, ובו נקבע כי ישראל חייבת לפצות את האנשים שנפגעו כתוצאה מבניית הגדר. על פי פסק הדין:

Israel is accordingly under an obligation to return the land, orchards, olive groves and other immovable property seized from any natural or legal person for purposes of construction of the wall in the Occupied Palestinian Territory. In the event that such restitution should prove to be materially impossible, Israel has an obligation to compensate the persons in question for the damage suffered. The Court considers that Israel also has an obligation to compensate, in accordance with the applicable rules of international law, all natural or legal persons having suffered any form of material damage as a result of the wall's construction.¹⁰

² להרחבה בנושא זה ר' סעי' 57-68 לעתירה למתן צו על תנאי וצו ביניים בבג"ץ 8276/05, **עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'**. ר' גם סעיפים 45-66 לעיקרי טיעון מטעם העותרים בבג"ץ 8276/05 **עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'**.

³ Chorzow Factory Case (Permanent Court of International Justice, 13 September, 1928), p. 21.

⁴ סעי' 14 לאמנה נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים, בלתי אנושיים או משפילים.

⁵ סעי' 32 (3) לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות.

⁶ Human Rights Committee, General comment No. 31, "The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant", Adopted on 29 March 2004, art. 16.

⁷ סעי' 27 לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנת אזרחים בימי מלחמה מ-1949 ותקנה 43 לתקנות הנספחות לאמנת האג בדבר הדינים והמנהגים של מלחמה ביבשה מ-1907.

⁸ תקנה 3 לתקנות הנספחות לאמנת האג בדבר הדינים והמנהגים של מלחמה ביבשה מ-1907 וסעיף 91 לפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ג'נבה מ-1977.

⁹ ICRC, Customary IHL Database, Rule 150, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule150

¹⁰ **Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion** (International Court of Justice, July 9, 2004), par. 153.

המצב בישראל עד לשינוי החוק

חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) מסדיר את מעמדה של המדינה בהליכים אזרחיים וקובע כי "דין המדינה, לעניין אחריות בנזיקים, כדין כל גוף מאוגד".¹¹ החוק קובע כי המדינה אינה אחראית לנזקים שנגרמו כתוצאה ממעשה שנעשה כחוק, "מתוך אמונה סבירה ובתום לב בקיומה של הרשאה חוקית", אולם היא כן אחראית לנזקים אם המעשה נעשה ברשלנות.¹²

סעיף 5 לחוק מעניק למדינה פטור בגין נזקים שנגרמו במהלך "פעולה מלחמתית". פטור זה מבוסס על ההנחה שבמהלך מלחמה, רמות הסיכון והיקפי הנזק שונים משמעותית מאלה שבימי שגרה. לחימה מתאפיינת בתנאי לחץ וחוסר ודאות ולכן דיני הנזיקין אינם מתאימים לטפל באירועים המתרחשים במהלכה. כך הסביר זאת שופט בית המשפט העליון יצחק עמית:

"כללי המשחק" במצבים של מלחמה ולחימה, אינם מתאימים לכללים, לנורמות ולסטנדרטים של זהירות בימי שלום, ואינם תואמים את המטרות הקלאסיות של דיני הנזיקין. מכאן, שיישומם של דיני הנזיקין המסורתיים במצבים של פעולה מלחמתית עלול לגרום לעיוותים משפטיים, כמו גם לחשוף את המדינה לתשלום פיצויי עתק בגין נזקי רכוש ונפש.¹³

משמעותו המדויקת של המונח "פעולה מלחמתית" לא הוגדרה בחוק ונותרה להכרעתם של בתי המשפט. באחד מפסקי הדין הראשונים שעסקו במשמעות המונח קבע השופט חיים כהן כי על מנת להכריע בשאלה האם אירוע מסוים נופל לחריג זה, "צריך לבחון את הפעולה ולא את המלחמה". הפטור, קבע השופט כהן, יינתן רק עבור "פעולות אשר הן מלחמתיות מטבע ברייתן ואשר מקומן ורישומן לא ניכר אלא תוך כדי לחימה בלבד". השופט כהן הוסיף כי יש לפרש את הפטור שמעוגן בחוק בצמצום, "שלא יישלל מן האזרח סעדו אלא בה במידה שהמחוקק גילה רצונו בכך בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים".¹⁴

שנים מאוחר יותר קבע נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט מאיר שמגר, דברים דומים, בהתייחסו לנזקים שגרמה פלוגת דלק שהתמקמה בחיפה לעבודות פיתוח בעיר במהלך מלחמת יום כיפור. הנשיא שמגר שב וקבע כי העובדה שנזקים אלה נגרמו בזמן מלחמה אינה רלוונטית וכי יש לפרש את הפטור בצמצום:

אף בזמן מלחמה יש פעולות לרוב של הצבא, שאינן גוררות אחריות פטור לפי סעיף 5. רק פעולות מלחמה ממש במובנו הצר והפשוט של מונח זה, כגון: כינוס כוחות לקרב, תקיפה לוחמת, חילופי אש, פיצוצים וכדומה, שבהם בא לידי ביטוי האופי המיוחד של הלחימה על סיכונה ובעיקר על השלכותיה ועל תוצאותיה, הם אלו שאליהם כווננו מילותיו של סעיף 5... הפרשנות האמורה סבירה ואף רצויה, כאשר מדובר על חסינות מפני אחריות למעשה, שהוא, לפי טבעו ובנסיבות רגילות, בגדר מעשה עוולה.¹⁵

בפסקי דין שניתנו במהלך האינתיפאדה הראשונה נחלקו בתי המשפט בערכאות הנמוכות לגבי המשמעות המדויקת של "פעולה מלחמתית". במהלך השנים נמנעו השופטים מלקבוע קריטריונים ברורים וכל מקרה הוכרע על פי נסיבותיו ולפי שיקול דעתם של השופטים.¹⁶ בעקבות כמה מהחלטות אלה, הגישה המדינה ערעורים לבית המשפט העליון. במהלך הדיונים בערעורים הודיעה המדינה כי בכוונתה להסדיר נושא זה בחקיקה, אולם הדבר לא נעשה.

לבסוף הכריע בית המשפט העליון באחד מערעורים אלה: במארכ 2002 ניתן פסק הדין בעניין בני עודה, בהרכב חריג של תשעה שופטים, אשר עסק במשמעות המונח "פעולה מלחמתית". פסק הדין עסק באירוע שבו רדפו מסתערבים אחרי כמה פלסטינים כדי לעצורם וירו בהם תוך כדי המרדף. כתוצאה, נהרג פלסטיני אחד ואחר נפצע. נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט אהרון ברק, קבע כי פעולה זו לא הייתה פעולה מלחמתית אלא פעילות שיטור רגילה של מעצר חשודים, מאחר ש"הסיכון שהירי יצר בנסיבות העניין הוא סיכון רגיל שדיני הנזיקין הרגילים מטפלים בו כראוי". לכן, על המדינה לשלם פיצויים בגין הנזקים שנגרמו במקרה זה.

¹¹ סעי' 2 לחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) התשי"ב-1952.

¹² שם, סעי' 3.

¹³ ע"א 1459/11 עזבון המנוח מוחמד (נביל) נאפע חרדאן ז"ל נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון.

¹⁴ ע"א 311/59 מפעל תחנות הטרקטורים בע"מ נ' יורם בן יוסף חייט, ו-3 אח'.

¹⁵ ע"א 623/83 אשר לוי נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון.

¹⁶ להרחבה על מחלוקת זו ר' אסף יעקב, "חסינות תחת אש: חסינות המדינה בשל נזק שנגרם כתוצאה מ'פעולה מלחמתית'", משפטים (לג) תשס"ג, 107, בעמ' 158-163.

השופט ברק חזר בפסק הדין על העיקרון ולפיו ההכרעה בשאלה האם הפעולה היא מלחמתית נעשית באמצעות בחינה של הפעולה ולא של המלחמה כולה. לדבריו, הצבא מבצע באזורי יהודה, שומרון ועזה "פעולות" שונות היוצרות סיכונים מסוגים שונים. לא כל פעולותיו הן "מלחמתיות". כך, למשל, אם הניזוק נפגע מתקיפה שהותקף על-ידי חייל בשל סירובו למלא הוראה באשר למחיקת סיסמאות שהיו כתובות על הקיר, אין לראות בפעולת התקיפה "פעולה מלחמתית", שכן הסיכון שפעולה זו יצרה הוא סיכון רגיל של פעולה לאכיפת החוק. לא כן אם סיור צבאי בכפר או בעיר נקלע למצוקה של סכנת חיים או סיכון חמור לגוף בשל ירי עליו וזריקות אבנים ובקבוקי תבערה, וכדי לחלץ את עצמו הוא יורה ופוגע בפלוני. פעולת הירי היא "פעולה מלחמתית", שכן הסיכון שבפעולה זו הוא סיכון מיוחד. בין שני המצבים הקיצוניים הללו עשויים להתקיים מצבי ביניים [...].

במתן תשובה לשאלה אם פעולה היא "מלחמתית" יש לבחון את כל נסיבות האירוע. יש לבדוק את מטרת הפעולה, את מקום האירוע, את משך הפעילות, את זהות הכוח הצבאי הפועל, את האיום שקדם לה ונצפה ממנה, את עוצמת הכוח הצבאי הפועל והיקפו ואת משך האירוע. כל אלה זורקים אור על אופיו של הסיכון המלחמתי המיוחד שהפעולה גרמה.¹⁷

---

¹⁷ פסקה 10 בע"א 5964/92 בני עודה נ' מדינת ישראל.

כיצד הבטיחה לעצמה המדינה את הפטור הגורף מתשלום פיצויים?

עוד לפני שניתן פסק הדין בעניין בני עודה ניסתה המדינה להבטיח לעצמה פטור גורף מתשלום פיצויים לפלסטינים שנפגעו בידי כוחות הביטחון. ניסיונות אלה החלו בסוף שנות התשעים, התגברו לאחר מתן פסק הדין והסתיימו ביולי 2012, אז תוקן החוק בפעם האחרונה.

מאמצי המדינה התמקדו הן בהרחבת הפטור הקבוע בחוק והן באמצעות קביעת כללים פרוצדורליים וראייתיים, שיקשו על תושבי השטחים להגיש את התביעות ולנהל אותן. כתוצאה ממאמצים אלה, תושבי השטחים מתקשים כיום מאוד להגיש תביעות נזיקין נגד המדינה. גם במקרים שבהם הצליחו להגישן, הסיכוי שיזכו בהן הוא כמעט אפסי.

תיקוני החקיקה המתייחסים להרחבת הפטור ייסקרו להלן בסעיף א'; ההיבטים הנוגעים להקשחת הכללים הפרוצדורליים והראייתיים נסקרים בסעיף ב'.

א. הרחבת הפטור בחוק

כדי להשיג את הפטור מתשלום פיצויים, צעדה המדינה במהלך השנים בשתי דרכים עיקריות: האחת – חקיקה של הגדרה רחבה ל"פעולה מלחמתית" בחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), שתחליף את פרשנות בתי המשפט למונח זה; השנייה – קביעת פטור מפורש בחוק, שיוציא מתחולת דיני הנזיקין אזורים או אנשים מסוימים.

תזכיר חוק ראשון: קביעת פטור גורף למדינה

ב-20.3.97 פרסם משרד המשפטים תזכיר חוק ראשון בנושא זה.¹⁸ בתזכיר, החתום על ידי עו"ד יהושע שופמן, אז המשנה ליועץ המשפטי לממשלה לענייני חקיקה, הוצע לחוקק חוק חדש, שיעניק למדינה פטור גורף מתשלום פיצויים בגין כל האירועים שהתרחשו בשטחים מאז יום פרוץ האינתיפאדה הראשונה (9.12.87) ועד ליום החתימה על הצהרת העקרונות בין ישראל לאש"ף (13.9.93).

כמנגנון חלופי לטיפול בתביעות של תושבי השטחים, הוצע בתזכיר החוק להקים ועדה מיוחדת בת שלושה חברים שתוכל להעניק – מטעמים הומניטאריים – תשלומים לתובעים שיוכחו כי הנזק נגרם על ידי כוחות הביטחון "שלא אגב פעילות מבצעית של לחימה בטרור או מניעתו, ושלא אגב פעילות אחרת של כוחות הביטחון שנעשתה בנסיבות של סיכון לחיים או לגוף", או אם הוכח שהמעשה נעשה "תוך חריגה ממשית, ביודעין" מההוראות. הצעת החוק פוטרת את המדינה מתשלום גם אם התובע הצליח להוכיח אחד מאלה, אם התובע "הורשע בשל פעילות טרוריסטית או שקיימות לגבי ראיות על פעילות כאמור", בלי שנדרש קשר כלשהו בין הפגיעה ובין פעילות זו.

בתזכיר החוק גם הוצע לקבוע בחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) "הבהרה פרשנית" למונח "פעולה מלחמתית" שתחול על אירועים שהתרחשו לאחר 13.9.93, ולפיה לפעולה כזו תיחשב "כל פעולה מבצעית של לחימה בטרור וכל פעולה מבצעית אחרת שנעשתה בנסיבות של סיכון לחיים או לגוף על ידי כוחות הביטחון, אלא אם כן הורשע אדם בדין בגין גרימת הנזק נושא התובענה".

תיקון מס' 4 לחוק: קביעת הגדרה רחבה בחוק ל"פעולה מלחמתית"

הצעת חוק זו נגנזה והוחלפה בהצעה צנועה יותר, ולפיה תוכנס לחוק הנזיקים האזרחיים הגדרה רחבה למונח "פעולה מלחמתית", שתעניק למדינה פטור מתשלום פיצויים במקרים שבהם נהגו בתי המשפט להטיל עליה את האחריות לתשלום כזה. הרחבת ההגדרה, בשילוב עם הוראות פרוצדורליות וראייתיות שנועדו להקשות על התובעים הפלסטינים ולהקל על המדינה, הוכנסו להצעת חוק חדשה שהונחה על שולחן הכנסת ב-23.7.97.¹⁹

הצעת חוק זו זכתה לביקורת נוקבת – בארץ ובעולם – והדיונים בה הוקפאו והתחדשו רק לאחר יותר מארבע שנים, באוקטובר 2001. בעוד הדיונים מתנהלים בוועדת החוקה, חוק ומשפט, ניתן במארכ 2002 פסק הדין של

¹⁸ תזכיר חוק לטיפול בתביעות בשל פעולות כוחות הביטחון ביהודה והשומרון וחבל עזה (פטור מאחריות והענקת תשלום), התשנ"ז-1997. (להלן: תזכיר חוק)

¹⁹ הצעת חוק לטיפול בתביעות של פעולות כוחות הביטחון ביהודה והשומרון וחבל עזה, התשנ"ז-1997.

בית המשפט העליון בעניין בני עודה.²⁰ בעקבות פסק הדין הבינה המדינה שלא תקבל מבתי המשפט את הפטור שהיא מבקשת והחלה לפעול בשני מישורים:

במישור האחד פעלה המדינה נמרצות לקידום תיקון מס' 4 לחוק, וכעבור ארבעה חודשים, ב-24.7.02, עבר החוק בקריאה שנייה ושלישית. בעקבות זאת הוכנסה לחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) הגדרה רחבה של "פעולה מלחמתית", שתהא מעתה "כל פעולה של לחימה בטרור, במעשי איבה או בהתקוממות, וכן פעולה לשם מניעתם של טרור, מעשי איבה או התקוממות שנעשתה בנסיבות של סיכון לחיים או לגוף".²¹

בתי המשפט קבעו שהגדרה החדשה לא תחול באופן רטרואקטיבי על אירועים שהתרחשו לפני יולי 2002, שלגביהם המשיכו השופטים, ככלל, לדון על פי ההגדרה שנקבעה בפסק הדין בעניין בני עודה.²² בנוגע למקרים שאירעו לאחר מכן, מיהרו השופטים לאמץ ללא היסוס את התיקון לחוק, על אף שהלה סתר את ההלכה שנקבעה עד אז על ידי בתי המשפט. נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט אהרון ברק, קבע כי ההגדרה החדשה שעוגנה בחוק "הרחיבה מאוד את הפירוש שניתן לביטוי זה בפסיקה, ובכך צמצמה באופן משמעותי את אחריות כוחות הביטחון הפועלים במסגרת העימות עם הפלסטינים". ואולם הוא המשיך וקבע כי "תיקון זה הוא מידתי, ואינו מעורר קושי חוקתי".²³

המישור השני היה חקיקת תיקון נוסף (תיקון מס' 7) לחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), אשר נועד – בדומה לתזכיר החוק הראשון שנגנז – להעניק למדינה חסינות מוחלטת בגין נזקים שנגרמו במהלך האינתיפאדה השנייה. הטיטה הראשונה של תיקון זה הונחה על שולחן הכנסת ב-15.7.02, עוד בטרם הסתיים הליך החקיקה של תיקון מס' 4 ולפני שניתן היה להבין את השלכותיו ואת משמעותו. לאחר כשלוש שנים, ב-27.7.05, עברה הצעת החוק בקריאה שנייה ושלישית.²⁴

תיקון מס' 7 לחוק: חזרה לפטור הגורף

מטרתו של תיקון מס' 7 הייתה למנוע דיון פרטני בבתי המשפט בנוגע לנסיבותיו של כל מקרה ומקרה, ובמקום זאת להעניק למדינה פטור גורף מנזקים שגרמו כוחות הביטחון בפעולותיהם בשטחים. התיקון לא התייחס לנזקים שנגרמו במהלך "פעולה מלחמתית", שלגביהם המדינה כבר הייתה פטורה ממילא.

התיקון כלל שני סעיפים. האחד העניק למדינה פטור מאחריות בנזיקין לנזק שנגרם לנתיני אויב (אלא אם הוחזקו במשמורת או שהו בישראל כדיון). הפטור חל במנותק מהנסיבות שבהן אירעה הפגיעה והוא ניתן גם אם הנזק שנגרם אינו קשור לאזרחותו או לפעילותו של הנפגע.

הסעיף השני העניק למדינה פטור מאחריות בנזיקין בגין "נזק שנגרם באזור עימות בשל מעשה שביצעו כוחות הביטחון", למעט חריגים ספורים המפורטים בחוק. החוק נותן לשר הביטחון שיקול דעת כמעט מוחלט להכריז על כל אזור שמחוץ לשטח המדינה כ"אזור עימות". שר הביטחון דאז, שאול מופז, התבסס על סעיף זה בהכריזו על רוב שטח הגדה במהלך רוב האינתיפאדה השנייה כ"אזור עימות". רצועת עזה כולה הוכרזה כ"אזור עימות" לאחר ביצוע תוכנית ההתנתקות בספטמבר 2005.²⁵

בספטמבר 2005 הגישו תשעה ארגוני זכויות אדם עתירה נגד התיקון לחוק. בדצמבר 2006 קיבל בג"ץ, בהרכב מורחב של תשעה שופטים, את העתירה באופן חלקי. לגבי הסעיף הראשון, שעסק בפטור לנזק שנגרם לאזרחי מדינת אויב ופעילים ב"ארגוני מחבלים", קבע נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט אהרון ברק כי "טרם בשלה העת להכריע בחוקתיותו... הרבה תלוי באופן יישומו ובפירוש שיוענק להוראות הסעיף".²⁶

²⁰ ר' לעיל עמ' 3-4.

²¹ חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) תיקון מס' 4, התשס"ב-2002.

²² ר', למשל, רע"א 3675/09 מדינת ישראל-משרד הביטחון נ' מוחמד מחמוד סאלח דאוד, רע"א 8484/06 אביחי ניצן נ' מדינת ישראל, ע"א 8384/05 מסרי מוניר סאלם נ' מדינת ישראל.

²³ בג"ץ 8276/05, עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'. ר' גם דברי השופטת ארבל ב ע"א 1864/09 עזבון המנוח אחמד סכאפי נ' מדינת ישראל.

²⁴ תיקון זה החל בתור תיקון מס' 5 והתגלגל בסופו של דבר לתיקון מס' 7.

²⁵ סעי' 10-30 לעיקרי טיעון מטעם העותרים בבג"ץ 8276/05, עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'. ר' גם יובל יעז, "כך נוצל החוק כדי לפטור את צה"ל מפיצויים בשטחים", הארץ, 4.5.06.

²⁶ סעי' 31 לבג"ץ 8276/05, עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'.

באשר לפטור הנוגע לנזקים שנגרמו ב"אזורי עימות", קבע השופט ברק כי הסעיף אינו חוקתי ולכן בטל. לדבריו, שלילת האחריות בחוק "משחררת את המדינה ממעשי נזיקין שבינם לבין פעולה מלחמתית – תהא הגדרתה רחבה ככל שתהא – אין ולא כלום". השופט ברק המשיך וקבע כי המטרה של תיקון זה היא "להגשים תכלית בלתי ראויה של שחרור המדינה מכל אחריות בנזיקין באזורי עימות" והבהיר כי על המדינה לשאת באחריות לחלק מהנזקים שהיא גרמה לתושבי השטחים:

שטחי יהודה והשומרון, ועד לחודש אוגוסט 2005 גם שטחי רצועת עזה, נתונים תחת תפיסה לוחמתית מזה קרוב לארבעים שנה. במסגרת זו, כוחות הביטחון הישראליים שוהים בתחומי האזור באופן קבוע ובהיקף נרחב. תושבי האזור באים עמם במגע הדוק, שוטף, ויומיומי בצאתם ובבואם, בדרכם לעבודה ולבתי הספר, בנקודות ביקורת במחסומים שבתחומי האזור ובמעברים לישראל וממנה. כוחות הביטחון מקיימים בתחומי האזור נוכחות קבועה ומתמשכת. הם פרושים ופועלים בתחומי האזור הן במשימות לחימה, והן בפעולות שיטוריות באופיין; הן באזורים בהם מתקיימת פעילות חבלנית עוינת, והן באזורים שקטים; הן בתקופות עימות, והן בתקופות רגיעה יחסית. בנסיבות אלה, חסינות גורפת מעין זו הניתנת למדינה מכוח סעיף 5 לתיקון מס' 7 משמעה מתן פטור למדינה מאחריות בנזיקין ביחס לתחומים נרחבים של פעולות שאינן פעולות מלחמתיות גם על-פי הגדרתו הרחבה של ביטוי זה. משמעה הותרת נפגעים רבים, שלא היו מעורבים בכל פעילות עוינת שהיא, ושלא נפגעו אגב פעולות של כוחות הביטחון שנועדו להתמודד עם פעילות עוינת כלשהי, ללא סעד על הפגיעה בחייהם, בגופם וברכושם.²⁷

בעקבות פסק הדין, בוטל הסעיף בחוק הנוגע לפטור מאחריות בנזיקין בגין נזקים שגרמו כוחות הביטחון ב"אזורי עימות". לפיכך, למעט נזקים שנגרמו לאזרחי "מדינת אויב" ולחברי "ארגוני מחבלים", המדינה עדיין נדרשה לשלם פיצויים בגין נזקים שנגרמו שלא במהלך פעילות מלחמתית, על פי הגדרתה הרחבה בתיקון מס' 4.

תיקון מס' 8 לחוק: הרחבת ההגדרה בחוק לגבי הגדה המערבית, חקיקת פטור גורף לגבי רצועת עזה

דעתה של המדינה לא הייתה נוחה ממצב זה. ביוני 2008 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק נוספת לתיקון חוק הנזיקים האזרחיים (תיקון מס' 8). לאחר כארבע שנים, ב-16.7.12, עבר התיקון בקריאה שנייה ושלישית והפך לחוק.

תיקון מס' 8 גורף יותר מתיקון מס' 7, שנפסל בבג"ץ, והוא עוקף בפועל את החלטת בית המשפט. התיקון הרחיב את ההגדרה של "פעולה מלחמתית" מעבר לזו שנקבעה בתיקון מס' 4. על פי התיקון, בוטל התנאי שעל הפעולה להיעשות "בנסיבות של סיכון לחיים או לגוף" ובמקום זאת נקבע "שהיא פעולה בעלת אופי לוחמתי, בהתחשב במכלול נסיבותיה, ובכלל זה במטרת הפעולה, במיקומה הגיאוגרפי או באיום הנשקף לכוח המבצע אותה". הגדרה זו כוללת בפועל כל פעולה שכוחות הביטחון מבצעים בשטחים. כך הוסבר הצורך בהרחבת ההגדרה בהצעת החוק:

פעולה מלחמתית לעניין זה תכלול לא רק פעולות של לחימה בטרור, במעשי איבה או בהתקוממות, אלא גם פעולות שנעשו לשם מניעת מעשים כאמור, בין אם נעשו בנסיבות של סיכון לחיים ולגוף ובין אם לאו, וזאת מהטעם שבאזור או במדינת האויב, ההנחה היא שפעולות למניעת טרור מהוות חלק בלתי נפרד מן הלחימה בטרור, וכרוכות מטבען בסיכון לחיים ולגוף.²⁸

נוסף על כך, נקבע בתיקון מס' 8 כי הפטור הגורף שנקבע כבר בתיקון מס' 7 בנוגע לנזקים שנגרמו לנתיני מדינת אויב – ושלא נפסל בבג"ץ – יחול גם על "תושב של שטח מחוץ לישראל, שהוכרז בידי הממשלה, בצו, כשטח אויב". החוק מבהיר כי סעיף זה יחול מיום 12.9.05 – מועד סיום יישום "תוכנית ההתנתקות" מרצועת עזה. הממשלה הכריזה על רצועת עזה כ"שטח אויב" לאחר העברת התיקון, ובכך ניתנה למדינה חסינות נזיקית בגין כל פעולה שיבצעו כוחות הביטחון בכל הרצועה, גם אם בינה ובין "פעולה מלחמתית" – ואפילו לא על פי הגדרתה הרחבה – אין כל קשר.

ועדת למ"ד – הוועדה למתן תשלומים לפנים משורת הדין שבמשרד הביטחון

²⁷ שם, סעי' 35-36.

²⁸ הצעת חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) (תיקון מס' 8) התשס"ח-2008.

במשרד הביטחון פועלת ועדת למ"ד – הוועדה למתן תשלומים לפני משורת הדין, המוסמכת להמליץ על מתן תשלומים לפלסטינים שנפגעו מכוחות הביטחון. בוועדה שלושה חברים, כולם עובדי משרד הביטחון. ועדה זו אינה יכולה להוות תחליף להליכים משפטיים, ולו משום שהנחת העבודה שלה היא מתן חסד לנפגעים ולא מילוי חובה מפורשת של המדינה.

הוועדה רשאית לדון ב"מקרים הומניטאריים חריגים ומיוחדים" של תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה (או של התלויים בהם) שנפגעו כתוצאה מפעולות של הצבא, ובעקבותיהן נקלעו "למצוקה רפואית קשה מאוד או למצוקה כלכלית קשה מאוד". ככלל, הוועדה דנה רק בנוזקי גוף, ואילו תשלומים בגין נזקי רכוש יינתנו במקרים חריגים בלבד, כאשר הפגיעה גרמה "למצוקה כלכלית קשה מאוד" ואם לדעת הוועדה קיימים "שיקולים מדיניים או ביטחוניים" המצדיקים את מתן הפיצוי.

נוהלי הוועדה קובעים כי יש להגיש בקשה לוועדה בתוך שנה מיום האירוע. אם הגישו הנפגעים תביעת נזיקין לבית המשפט, ניתן להגיש את הבקשה לוועדה בתוך 90 יום ממתן פסק הדין הסופי.

בדומה לתיקונים שנעשו בחוק הנזיקים האזרחיים, קובעים נוהלי הוועדה כי היא רשאית לדחות על הסף בקשות של מי ש"קיים יסוד סביר להניח" כי הוא או התלוי בו "הינו חבר או פעיל בארגון מחבלים או טרור או שהיה פעיל או חבר בארגון כאמור, גם אם חברותו אינה קשורה לאירוע נושא הבקשה", או אם "הנפגע נפגע בעת מילוי תפקידו כאיש כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית או רשויות הממשל שלה". כמו כן רשאית הוועדה לדחות על הסף בקשות שנוגעות "לאירוע שהתרחש במסגרת מבצע צבאי רחב היקף" – בלי קשר לנסיבות הפגיעה ולתוצאותיה.²⁹

בקשת בצלם לקבל נתונים על הסכומים ששילמה הוועדה לפלסטינים במהלך השנים נענתה בטענה שלא ניתן לקבל נתונים מהמערכת הממוחשבת.³⁰ במכתב שנשלח למוקד להגנת הפרט נכתב כי מבדיקה ידנית של הנתונים מ-2004 עד 2014 הוגשו עשר בקשות של תושבי רצועת עזה – שכולן נדחו. 52 בקשות הוגשו על ידי תושבי הגדה המערבית. מתוכן – עשר בקשות נדחו וב-42 מקרים שולם פיצוי בסך כולל של 575,895 ש"ח. בשבעה מתוך 42 התיקים, שולמו הפיצויים לאחר שתביעת הנפגעים נדחתה בבית המשפט בטענה שהם נפגעו ב"פעולה מלחמתית".³¹

ב. הגבלות פרוצדורליות וראייתיות³²

ניהול הליך אזרחי במערכת המשפט הישראלית הוא עניין מסורבל, ממושך ויקר לכל אדם. ואולם כאשר התובע הוא פלסטיני שאינו אזרח ישראלי – המבקש להגיש תביעת פיצויים בגין נזקים שנגרמו לו על ידי כוחות הביטחון הישראליים – הופכים קשיים אלה את ההליך לכמעט בלתי אפשרי. נוסף על הבדלי השפה והתרבות הקיימים, ובמקביל למאמצי הרחבת הפטור הניתן למדינה בגין פעולותיה בשטחים, פעלו המדינה ובתי המשפט כדי להציב הגבלות פרוצדורליות וראייתיות, שיקשו על פלסטינים להגיש תביעות נזיקין מסוג זה.

חלק מהכללים נחקקו בתיקון מס' 4, כמענה לטענת המדינה כי היא מתקשה להתמודד עם העובדות המופיעות בתביעות, שחלקן מוגש כמה שנים לאחר האירוע. שופט בית המשפט העליון, אליקים רובינשטיין, הצדיק את חקיקת הכללים הללו וקבע כי הם נועדו לאזן "בין אי נעילת הדלת בפני האפשרות לתבוע למי שניזוק, לבין הקשיים הראייתיים הרבים הניצבים בפני המדינה בתביעות כאלה, והם אכן משוכות גבוהות ביותר, המתגבהות ככל שחולף הזמן".³³

שלושה כללים נקבעו בתיקון מס' 4 :

²⁹ הנוהל נשלח למוקד להגנת הפרט על ידי חטיבת תביעות וביטוח במשרד היועץ המשפטי של מערכת הביטחון. לנוהל המלא ר' : <http://www.hamoked.org.il/files/2016/1160480.pdf>

³⁰ מכתב מהממונה על חוק חופש המידע במשרד הביטחון לבצלם, 18.1.17.

³¹ מכתב מהממונה על חוק חופש המידע במשרד הביטחון למוקד להגנת הפרט, 3.8.15.

³² להרחבה בנושא זה ר' : Adalah, *Obstacles for Palestinians in Seeking Civil Remedies for Damages before Israeli*

Courts, Attorney Fatmeh El-Ajou, Briefing Paper, May 2013. (להלן: *עדאלה*).

³³ ע"א 5250/08 מאזן סעיד אחמד ח'שאן נ' מדינת ישראל.

1. קיצור תקופת ההתיישנות: תקופת ההתיישנות, שרק במהלכה ניתן להגיש את התביעה, קוצרה לשנתיים בלבד (במקום שבע השנים הקבועות בחוק שחל בתוך ישראל בנוגע לתביעות נזיקין אחרות). כשמדובר בנזקי גוף, לעתים קרובות הנזק אינו מתבהר במלואו במהלך תקופה זו ולכן התובע יוכל לתבוע רק על חלק מהפגיעה. בית המשפט רשאי להאריך את התקופה בשנה נוספת, או בשלוש שנים אם מדובר בקטין, "אם שוכנע כי לא הייתה בידי התובע אפשרות סבירה" להגיש את התביעה קודם לכן.³⁴
2. הודעה על נזק: תושב הגדה המערבית או רצועת עזה שנפגע על ידי כוחות הביטחון לא יוכל להגיש תביעה בגין הנזק שנגרם לו אם לא מסר הודעה בכתב למשרד הביטחון בתוך שישים יום מקרות האירוע, גם אם האירוע ידוע לרשויות או שנמסרה עליו תלונה בעל פה. אם מצב בריאותו של המתלונן, או נסיבות מוצדקות אחרות, לא אפשרו לו למסור את ההודעה – עליה להימסר בתוך שלושים יום מזמן הסרת המניעה. החוק מציין כי "רשאי בית המשפט, מטעמים מיוחדים שיירשמו, לדון בתובענה בשל מעשה שהודעה עליו לא נמסרה במועד".³⁵
3. הפיכת נטל ההוכחה: דיני הנזיקין מאפשרים להפוך את נטל הראייה בנסיבות שבהן התובע לא יודע, ואינו יכול לדעת, באילו נסיבות נגרם הנזק. בתיקון מס' 4 נקבע כי בכל הנוגע לתביעות נזיקין של פלסטינים, בית המשפט לא יהיה רשאי להפוך את נטל הראייה.³⁶ המדינה הצדיקה כלל זה בטענה כי "הנחת היסוד כי למדינה יש ידיעה, כעניין שבשגרה, אודות נסיבות גרם הנזק, אינה עומדת במבחן המציאות: אדרבה, המדינה היא העומדת בדרך כלל בנחיתות ראייתית, ודווקא לתובע יש לעתים קרובות ידיעה בדבר נסיבות האירוע. במצב דברים זה העברת נטל הראייה חורצת במקרים רבים את גורל התביעה, ועל המדינה מוטלת האחריות לאירוע".³⁷

תיקון מס' 8 הציב הגבלות פרוצדורליות נוספות על אלה שנקבעו בתיקון מס' 4. ראשית נקבע כי בתי המשפט ידונו בטענה של "פעולה מלחמתית" כטענה מקדמית. לטענת המדינה, כלל זה מוצדק שכן "הטענה מייטרת את הצורך לדון בתביעה לגופה ולבחון אם הייתה התרשלות בפעולת כוחות הביטחון בנסיבות העניין או אם הייתה מידתיות בפעולה".³⁸ שנית נקבע כי "מטעמי יעילות ולשם שמירה על אחידות בפסיקה" תביעות כאלה יוגשו רק בבתי המשפט בירושלים ובבאר שבע.³⁹

שני קשיים משמעותיים נוספים, שלא עוגנו בחקיקה, עומדים בפני תושבי השטחים שמבקשים להגיש תביעות בבתי המשפט בתוך ישראל. הקושי הראשון הוא הערבויות הגבוהות הכרוכות בהגשת התביעה. לבקשת המדינה, מטילים בתי המשפט ערבויות גבוהות בסך עשרות אלפי שקלים על תביעות שמגישים פלסטינים, כדי להבטיח את הוצאות המדינה.⁴⁰ כאשר ישנם כמה תובעים באותו תיק, נדרש כל אחד מהם לשלם בנפרד את סכום הערבות – למרות שהתשתית העובדתית והמשפטית זהה. כתוצאה מכך, סכום הערבות בתיק אחד יכול להגיע למאות אלפי שקלים. במקרים שבהם התובעים לא שילמו, או לא יכלו לשלם, את סכום הערבות הגבוה שנקבע להם – התביעה נמחקת.⁴¹

השופט גרוניס קבע כי "הרציונל העומד בבסיס הסמכות להטיל ערובה הוא למנוע תביעות סרק ובעיקר להבטיח את תשלום הוצאותיו של הנתבע, במיוחד כשנראה שסיכויי התביעה נמוכים". לדבריו, מקובל לדרוש מתובעים שגרים מחוץ לגבולות ישראל להפקיד ערובה ו"הלכה זו הוחלה גם על תושבי הרשות הפלסטינית, אשר נחשבים לצורך העניין כתובע המתגורר בחו"ל". באותה החלטה קבע השופט גרוניס כי "על בית המשפט, מחד, לשוות לנגד עיניו את מטרות התקנה – הבטחת תשלום הוצאות הנתבע שהתביעה נגדו נדחתה, וכן צמצומה של האפשרות להגיש תביעות סרק ומאידך, לאפשר את הגישה לבתי המשפט לשם הגנה על זכויות".⁴²

קושי נוסף העומד בפני התובעים כרוך בכניסה לישראל כדי להגיע לדיונים בבתי המשפט, כדי להיפגש עם עורכי דינם או כדי להגיע לבדיקות רפואיות. תושבי הגדה נאלצים להגיש בקשה מיוחדת להיתר כניסה לישראל לצרכים אלה. קבלת ההיתר כרוכה בהליך ביורוקרטי ושרירותי ממושך, שגם בסופו לא מובטח כלל כי ההיתר יינתן.

³⁴ סעי' 5א(3) לחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), תשי"ב-1952.

³⁵ שם, סעי' 5א(2)(ג).

³⁶ שם, סעי' 5א(4).

³⁷ דברי הסבר להצעת חוק לטיפול בתביעות של פעולות כוחות הביטחון ביהודה והשומרון וחבל עזה, התשנ"ז-1997.

³⁸ דברי ההסבר להצעת חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) תיקון מס' 8, התשס"ח-2008.

³⁹ שם.

⁴⁰ הערבות מוטלת על סמך תקנה 519א) לתקנות סדר הדין האזרחי, תשמ"ד-1984.

⁴¹ להרחבה בנושא זה ר' **עדאלה**, לעיל הערה 32.

⁴² רע"א 2146/04 מדינת ישראל נ' **עזבון המנוח באסל נעים איברהים**. ר' גם רע"א 6590/10 **עזבון המנוח פואד אשתייה ז'ל ואח' נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון**.

מצבם של תושבי רצועת עזה קשה אף יותר: מאז שהטילה ישראל מצור על הרצועה ב-2007, תושביה אינם רשאים להיכנס לישראל, למעט מקרים חריגים או כאלה המוגדרים "הומניטאריים"; כניסה לישראל לצורך הליכים משפטיים לא נכללת ברשימת החריגים. אזרחים ישראלים אינם יכולים להיכנס לרצועה ללא אישור מיוחד – אשר לא ניתן לעורכי דין המבקשים להגיש תביעות פיצויים. כך, עורכי הדין לא יכולים לבקר בזירת האירוע, להיפגש עם עדים ולהחתים את הקורבנות על מסמכים משפטיים רלוונטיים.

שלושה ארגוני זכויות אדם הגישו עתירה לבג"ץ כנגד מדיניות זו, ודרשו לאפשר לתושבי הרצועה להיכנס לישראל לצורך ניהול הליכים משפטיים נגד המדינה. בעקבות העתירה פורסם "נוהל לבחינת בקשות כניסה של פלסטינים תושבי עזה לצורך ניהול הליכים משפטיים בישראל", הקובע כי בהתקיים שורה של תנאים – ובכלל זה "קיומן של נסיבות הומניטאריות חריגות" – יינתן ההיתר. לאחר פרסום הנוהל ביקשה המדינה לדחות את העתירה. השופט אליקים רובינשטיין קיבל את בקשתה וקבע שיש להמתין ולבחון את אופן יישום הנוהל.⁴³

---

⁴³ בג"ץ 7042/12 מאהר אסמעיל אבו דקה ואח' נ' שר הפנים ואח'.

עדויות

פלסטיניים שנפגעו מפעולות כוחות הביטחון נזקקים לכספי הפיצויים כדי שיוכלו לנסות לשקם את עצמם ולחזור למסלול חייהם. הפיצויים נדרשים גם לצורך רכישת תרופות וקבלת טיפולים רפואיים – ובהם כאלה שאינם זמינים בגדה המערבית או ברצועת עזה, ששירותי הבריאות בהן מפותחים פחות מאלה הזמינים בישראל ובשאר העולם המערבי. במקרים אחרים הכסף נדרש כדי שהמשפחה תוכל להתאים את ביתה לקשיים הפיזיים שאיתם נאלצים הקורבנות להתמודד.

להלן יובאו שש עדויות של תושבי הגדה המערבית שנפצעו מידי של כוחות הביטחון, המתארים את הקשיים שבהם הם נתקלים ואת השינוי בחייהם בעקבות פציעתם. העדויות מובאות בהשמטות קלות.

עדויות של בסמה מוחמד טלב מנסור, בת 48, תושבת שכם, נשואה ואם לעשרה, נפצעה מידי בפניה ב- 12.2.04⁴⁴

ביום חמישי, 12.2.04, בערך בשעה 12:30 בצהריים, הייתי בבית עם הבנות שלי. חלקן שיחקו בחצר הבית ואני הכנתי אוכל וערכתי את השולחן לארוחת הצהריים. שמעתי קולות של ירי והבת שלי, ניבין – שהיום היא בת 25 ואז הייתה בת 13 – אמרה לי שיש בחוץ חיילים. התקרבותי לחלון של הסלון, שמשקיף על חצר הבית, וכשהייתי במרחק של כמטר מהחלון הרגשתי כאב חזק בפנים, מצד ימין. נפלתי ארצה. ניבין התיישבה על הרצפה, כיסתה את אוזניה והתחילה לצרוח ולבכות. בני עלאא – כיום בן 27 ואז בן 14 – נכנס יחד עם קרוב משפחה שלנו, שעבד אצלנו בבניית הקומה השניה וירד כששמע את הצעקות.

בחוץ היו הרבה חיילים, והם דרשו מכולם לצאת מהבית. קרוב המשפחה שלנו עזר לי לצאת והחיילים השכיבו אותי על האדמה בחוץ וניסו להגיש לי עזרה ראשונה. דיממתי כל הזמן והחיילים לא הצליחו לעזור לי. בסוף הם הרימו אותי על אלונקה והלכו מרחק של כמאתיים מטרים, שם המתין אמבולנס פלסטיני. זה היה כבר יותר משעה אחרי שירו בי.

באמבולנס איבדתי את ההכרה והתעוררתי אחרי יותר משבועיים בטיפול נמרץ של בית החולים רפידיא שבשכם. הייתי ארבעים ימים בטיפול נמרץ וכמה פעמים במהלך התקופה הזו אירע לי דום לב. הרופאים לא היו אופטימיים לגבי הסיכוי שלי לצאת מזה בחיים. הייתי מוטלת במיטה כמו בול עץ. שמעתי הכל, אבל לא הייתי מסוגלת לעשות שום פעולה. לא יכולתי לראות, או לדבר או לזוז. היו לי שבר בחיך, קרעים בעצב הראשי בפנים וכמה רסיסים בצוואר ובראש. לא יכולתי לאכול בכלל והזינו אותי דרך הווריד. סבלתי גם מאובדן זמני של הזיכרון. אפילו לא זכרתי את הילדים שלי, לפעמים זכרתי רק את חלקם. שכחתי גם את פסוקי הקוראן.

אחרי ארבעים יום העבירו אותי למחלקת נשים ומשם, אחרי כעשרים יום נוספים, העבירו אותי לבית חולים בבית ג'אלא, לטיפול פיזיותרפיה ושיקום. ישבתי על כיסא גלגלים אבל לא יכולתי להניע אותו או לשבת עליו בכוחות עצמי. הייתי משותקת לגמרי והייתי צריכה שיעשו בשבילי הכל – שיושיבו אותי עליו, שיובילו אותי, שיאכילו אותי. אפילו הייתי עם חיתולים כי לא יכולתי להגיע לבדי לשירותים. בזמן שהייתי בבית ג'אלא מצבי השתפר קצת, וכאשר השתחררתי מבית החולים אחרי כחצי שנה כבר יכולתי ללכת, אם כי בקושי. קמתי מהמיטה רק כדי ללכת לשירותים.

כשהייתי מאושפזת בבית החולים בבית ג'אלא, יצאתי הביתה מדי חודש לכמה ימים. בכל פעם שחזרתי הביתה מצבי היה מתדרדר בגלל התסכול מזה שאני לא יכולה לעזור לילדים שלי. הם היו זקוקים לי, אבל לא יכולתי לעשות בשבילם כלום: לא להאכיל אותם, לא להחליף להם את הבגדים ולא לרחוץ אותם, כלום. הייתי בוכה כל הזמן.

כשהגעתי לבית ג'אלא התחלתי לאכול, אבל בחודשים הראשונים אכלתי רק דייסות בגלל שהיו לי קרעים וכמה שברים בחיך. גם איבדתי כמה שיניים וחלק מהלשון כתוצאה מהפגיעה. הפגיעה בלשון היתה חמורה מאוד ועד היום אני לא מסוגלת לדבר היטב. אני גם לא מסוגלת ללכת כמו שצריך, ולכן אני זקוקה לעזרה בתנועה בתוך הבית. אני לא מסוגלת להתקלח או להתלבש באופן עצמאי. אפילו את כיסוי הראש שלי אני לא יכולה לשים בעצמי. שום איבר בגוף שלי לא פועל כראוי – לא הרגליים, לא הידיים, לא הפה ולא העיניים. אני

⁴⁴ עדויות נגבתה על ידי סלמה א-דיבעי ב-23.8.16.

אמנם מצליחה לראות קצת, אבל לא בצורה ברורה והרבה פעמים אני מועדת ונופלת. אני גם סובלת עדיין מכאב ראש חזק, בגלל הרסיסים שנשארו בתוכי.

כשנגמרו הטיפולים בבית ג'אלא חזרתי הביתה. זה היה יותר משנה אחרי הפגיעה. הבן הבכור שלי, דיאא, היה אז בן 17 והוא היה במעצר יחד עם אביו מאז היום שבו נפגעת. כל מה שקרה לי היה בגלל שהם רצו לעצור את בעלי. הוא הועמד למשפט וגזרו עליו ארבע שנות מאסר ועל הבן שלי – שלוש שנים.

הבעיה הכי גדולה שנתקלתי בה כשחזרתי הביתה היו הבקרים. הילדים הגדולים שלי היו הולכים לבית הספר ואני הייתי נשארת לבד עם הקטנים – איבראהים בן חמש, עפיפה בת ארבע ומוסטפא בן שלוש. יכולתי רק להסתכל עליהם, עד שאחת השכנות הגיעה והכינה להם ארוחת בוקר, האכילה אותי ועזרה בכמה מעבודות הבית. זה המצב עד היום. אם מישהי מהשכנות לא מגיעה, אנחנו נשארים בלי אוכל עד שהבנות חוזרות מבית הספר. מה שהשתנה מאז הוא שהבנות שלי גדלו. חלפו 12 שנים מאז האירוע האיום ההוא. שתיים מהבנות שלי התחתנו, ונותרה עפיפה בת ה-17, שהיא תלמידה בכיתה י"א. היא עושה את רוב עבודות הבית ושתי הבנות הנשואות מגיעות כמעט בכל יום כדי לעזור לה ולרחוץ ולהלביש אותי.

תודה לאל שבעלי התחתן עם אלמנתו של אחיו כמה שנים לפני שנפגעת כדי לגדל את אחיינו היתומים. הוא מבלה את רוב זמנו בביתו השני, אצל אשתו השנייה. בשביל מה שהוא יישאר בבית עם אשה נכה לגמרי, שלא מסוגלת אפילו ליהנות משתיית כוס קפה יחד עם בעלה? אני כל כך מתגעגעת לשבת לשתות קפה ביחד אתו, אבל אני לא מסוגלת להכין קפה אפילו לעצמי או לשתות קפה בעצמי. הרבה פעמים הקפה או התה נשפכים עליי, ואפילו האוכל, כי אני לא שולטת בתנועת הידיים שלי, הן רועדות כל הזמן.

החיילים הרסו את חיי והפכו אותם לגיהנום, אני מייחלת למוות מאה פעמים ביום. כשחזרתי מטיפולי הפיזיותרפיה בבית ג'אלא, הילדים שלי אמרו לי "את לא אמא שלנו, הם החליפו אותך". כשדיברתי, הם לא הבינו מה אני מנסה לומר, והיו לי התקפות של זעם ובכי. הם היו קטנים ולא הצליחו להבין מה קרה לי. אני מרגישה כאילו אש בוערת בתוכי כשאני רואה שהילדים צריכים אותי ואני לא מסוגלת לעזור להם ולתמוך בהם. במקום זאת, הם אלה שנאלצים לתמוך בי ולעזור לי בכל דבר. זה מצב קשה ואכזרי מאוד.

מה לעשות? כך רצה הגורל. לפני שנפצתי אהבתי לעשות תספורות לילדים שלי, לא שלחתי אותם למספרות. הייתי מעצבת לבנות שלי את השיער לפני אירועים וגם כשהלכו לבית הספר. אהבתי גם את עבודות התפירה, הרקמה והחרוזים. הייתי תופרת לילדים שלי בגדים יפים, שהתגאיתי בהם לפני קרובי המשפחה והשכנים. אבל כל זה כבר זכרונות מעבר שלא יחזור. לא נשאר לי כלום חוץ מאשר הזכרונות האלה. אהבתי לעשות הכל לבד, בלי עזרה או תמיכה של אף אחד. והיום אני זקוקה לאחרים בכל דבר. זה מה שכואב לי הכי הרבה.

חלמתי על משפחה גדולה, מלאת חיים, מאושרת, עם ילדים שמחים מקפצים ורצים ברחבי הבית, ואמא נלהבת שרצה אחריהם, משחקת איתם, מרימה אחד מהם, לוחשת באוזן של השנייה, מכינה מטעמים וממתקים כדי לשמח את הילדים שלה. ואכן, נולדו לי עשרה ילדים, שלוש בנות ושבעה בנים – אבל כשהם היו בגילאים שבהם הם הכי נזקקו לי, הפכתי אני לזקוקה לעזרתם.

עדותה של מרים איח'מייס משעל נסאר, בת 55, תושבת מחנה הפליטים אל-פואר שבמחוז חברון, נשואה ואם לתשעה, שבנה יעקוב נפצע בבטנו מירי שוטר מג"ב ב-8.1.09, כשהיה בן 12⁴⁵

אני גרה עם בעלי, פאייק נסאר, בן 55. הוא חולה בסוכרת וסובל מלחץ דם גבוה. יש לנו תשעה ילדים, ויעקוב, שהיום הוא בן 20, הוא הבן הבכור שלי.

ביום חמישי, 8.1.09, יעקוב נפצע מקליע שירה בו שוטר משמר הגבול. הקליע חדר לבטנו ושבר לו ארבע חוליות בעמוד השדרה. הפגיעה גרמה לו לשיתוק בפלג הגוף התחתון, שממנו הוא סובל עד היום. יעקוב היה בן 12 כשנפצע. הוא היה ילד שובב וחסר מנוחה. באותו יום הוא יצא מבית הספר אחרי שהגיש את מבחן הסיום שלו והלך להשתתף בהפגנה שהתקיימה בקצה הצפוני של מחנה הפליטים.

הפציעה של יעקוב הייתה קשה. הוא טופל בבית החולים אל-אהלי בחברון במשך עשרה ימים ואחר כך הועבר לטיפול בירדן. הוא היה בסכנת חיים במשך כשבועים יום. הוא יצא מזה, אבל נשאר משותק בפלג הגוף התחתון.

⁴⁵ עדותה נגבתה על ידי מוסא אבו הששה ב-19.12.16.

אין מילים לתאר את ההלם שהרגשתי כשראיתי את בני, שהפך לנכה, יושב בלי תזוזה. הרגשתי חוסר אוניס ולא הצלחתי להמשיך ולתפקד כאם וכבת זוג. מהרגע הראשון הייתי מוכרחה להתמודד ולהתרגל לאורח חיים שונה לחלוטין. זה היה אסון גדול למשפחה. הייתי כל כך עצובה כשהבנתי שיעקוב יחיה את שארית חייו כאדם נכה ומשותק על כיסא גלגלים, שהוא יחזור להיות כמו ילד קטן שזקוק לטיפול מיוחד עם תחבושות, שאני צריכה לטפל בו ממש כמו בתינוק. מאז ועד היום אני מקלחת אותו, מלבישה אותו ונמצאת לידו במשך רוב הזמן. מאז הפציעה אני מקפידה לישון בחדר שלו. אני לא יודעת אם אהיה מסוגלת להמשיך לטפל בו בעתיד, לצד הטיפול בבעלי החולה ובשאר הילדים שלי.

יעקוב לא היה מסוגל לקבל את מה שקרה לו. במשך תקופה ארוכה הוא נשאר מרותק לבית. הייתי משכנעת אותו לצאת החוצה עם כיסא הגלגלים שלו. הוא יצא אבל היה חוזר עצוב מאוד. העצב שלו גרם לכל בני המשפחה להיות עצובים. עם השנים יעקוב גדל ועלה במשקל בצורה משמעותית. עכשיו כבר קשה לי לטפל בו בעצמי ואני זקוקה לעזרה מאחיו ומאחיותיו כדי להרים אותו לשירותים או להעביר אותו למיטה שלו. ככל שהוא התבגר, הוא הבין יותר את גודל האסון שקרה לו. בתקופה האחרונה הוא נעשה עצבני מאוד והוא נמנע כמעט לגמרי מלצאת לרחוב. הוא אמר שהוא כבר לא מסוגל לשאת את הצורה שבה אנשים מסתכלים עליו ומרחמים עליו.

לפני כשישה חודשים הוא החל לסבול מדלקת באזור העכוז בשל הישיבה הממושכת על כיסא הגלגלים. הדלקת הגיעה עד עצמות האגן ונאלצנו לאשפז אותו בבית החולים. מאז אני לא נפרדת ממנו. אני נוסעת כל בוקר לבית החולים וחוזרת בערב מותשת ועצובה. אחיו ואחיותיו נשארים אתו בלילה. אני חוששת שמצבו יחמיר. אני מצליחה בקושי לטפל בילדים האחרים שלי. כבר התעייפתי מאוד והמחלה האחרונה של יעקוב החמירה עוד יותר את האסון שקרה לנו כמשפחה.

הטיפול ביעקוב היה ארוך ויקר מאוד בשביל משפחה ענייה כמו שלנו. כשאבא שלו ואני ליווינו אותו לירדן, זה עלה לנו יותר מ-4,000 דיןר ירדני [כ-21 אלף ש"ח]. יעקוב מקבל 1,400 ש"ח לחודש ממועדון הפצוע של הרשות הפלסטינית. הסכום הזה לא מספיק אפילו בשביל לממן את התרופות, התחבושות וההעברות שלו בין בתי החולים השונים שבהם הוא מטופל.

אחרי שיעקוב נפצע שכרנו עורך דין מירושלים שיטפל בתיק שלו וידאג שנקבל פיצויים שיעזרו לנו לממן את הטיפולים שלו ולהבטיח את עתידו. התקיימו כמה דיונים בבית המשפט אבל לפני כמה חודשים עורך הדין הודיע לנו להפתעתנו שהתביעה נדחתה. הוא מסרב להמשיך לטפל בתיק. עכשיו אנחנו שוקלים להעביר אותו לעורך דין אחר, אבל אני לא יודעת אם זה יצליח.

עדות של עטא מוחמד עטא סבאח, בן 16, תושב מחנה הפליטים אל-ג'לזון שבמחוז רמאללה, נפצע מירי חייל בחזהו ב-20.5.13, כשהיה בן 12⁴⁶

כשנפגעי הייתי רק בן 12. לא ידעתי מה זה צבא והפגנות. פחדתי מחיילים וחששתי להשתתף בהפגנות.

בית הספר שלי נמצא על כביש רמאללה-שכם, במרחק של כ-200 מטרים מהגדר של התנחלות בית אל, מצדה המערבי. יום לפני שנפגעתי, 19.5.13, שיחקתי עם חבר מהכיתה בחצר בית הספר. אני זרקתי אליו את התיק שלי והוא זרק לי את התיק שלו. החלפנו בינינו את התיקים כמו כדור. באותו הזמן התקיימו עימותים בין תלמידים מבית הספר לבין החיילים ששומרים על ההתנחלות. שמענו אותם מאחורי גדר בית הספר.

בזמן ששיחקנו, החבר שלי זרק את התיק שלי גבוה מאוד והתיק נפל מהצד השני של הגדר. הלכתי להביא אותו וראיתי ארבעה חיילים מחזיקים את התיק. הילדים האחרים הזהירו אותי לא ללכת להביא אותו, כי החיילים עלולים לעצור אותי או להכות אותי.

הלכתי לסגן המנהל וסיפרתי לו מה קרה. הוא הלך לחיילים, אבל הם סירבו להחזיר לו את התיק והורו לו להגיד לי לבוא בעצמי למחרת כדי לקבל אותו. פחדתי שאם אחזור הביתה בלי התיק ההורים שלי ירביצו לי. וגם כל הספרים שלי היו בתיק והייתי צריך אותם כדי להתכונן לבחינה באנגלית שהייתה למחרת, אז העדפתי להישאר ולחכות להזדמנות לקחת את התיק.

⁴⁶ עדותו נגבתה על ידי איאד חדאד ב-20.11.16.

אחרי כמה דקות שמעתי את אחד החיילים קורא לי בשמי. כנראה שהוא ראה את השם שלי על המחברות ועל הספרים. הילדים הגדולים הציעו שנשלח אליו ילד קטן, בן 9, שיגיד שהוא עטא, כי החייל לא יכה ילד קטן ולא יעצור אותו. אבל החייל לא האמין ואמר שהוא רוצה שאני אגיע. התחלתי להתקדם אבל הילדים מנעו ממני להמשיך, כי פחדו שהחיילים ירביצו לי או יעצרו אותי.

בסוף לא הייתה לי ברירה וחזרתי הביתה בלי התיק. ביקשתי מהחבר שלי שלא יספר להורים שלי מה קרה עם התיק אבל אימא שלי ידעה, לא יודע איך. היא אמרה שהיא תתקשר למנהל בית הספר ותבקש ממנו שהוא ילך להביא את התיק. בינתיים לקחתי ספרי לימוד באנגלית מבת דודה שלי ולמדתי לבחינה. כשניגשתי אליה למחרת, ב-20.5.13, ידעתי את התשובות. הייתי תלמיד טוב והיו לי ציונים גבוהים.

אחרי הבחינה, בשעה 12:00, הלכתי הביתה, אכלתי צהריים וישבתי לנוח. בשעה 14:00 הגיעו ילדים והודיעו לי שהצבא השאיר את התיק שלי באחד השדות מאחורי בית הספר. הלכתי עם חבר מהכיתה, מוחמד, לאזור. עצרנו לקנות קולה במכולת שליד בית הספר. הכול היה רגוע. הלכתי לשדה הקרוב שבו מתאספים לפעמים המפגינים שמתעמתים עם החיילים ששומרים על ההתנחלות. נכנסתי רק כמה צעדים לתוך השדה כדי לראות אם יש שם חיילים והסתכלתי לכיוון ההתנחלות. לא ראיתי אף חייל וגם לא מפגינים.

פתאום הרגשתי פגיעה בחזה שלי. לא שמעתי את הירייה. הייתה לי בחילה ונפלתי. הרגשתי משהו חם נוזל על הגוף שלי והבנתי שיורד לי דם מהגב. קראתי למוחמד, שהיה מאחוריי, אבל הוא לא הצליח להרים אותי ורץ חזרה למכולת כדי לקרוא לעזרה. הגיע נער בן 17 והרים אותי. כשהוא הרים אותי ראיתי שני חיילים עומדים בפינת בית הספר, מבחוץ. כנראה שהם ירו בי. הם חבשו קסדות והפנים שלהם היו מרוחים בצבע שחור, אז אני לא יכול לתאר אותם.

העבירו אותי לבית חולים ברמאללה ומשם לבית חולים אחר. חיברו אותי לחמצן ואז איבדתי את ההכרה. התעוררתי רק למחרת בצהריים, בבית חולים הדסה בירושלים, במחלקת טיפול נמרץ. הייתי מחובר למכשירים ושני ההורים שלי היו לידי. הם הסבירו לי שעברתי ניתוח מסובך בבית החולים ברמאללה לתיקון הקרעים שהקליע גרם בקיבה, בטחול, בלבב ובעמוד השדרה. בגלל המצב הקשה שלי העבירו אותי להדסה.

כשהתעוררתי בהדסה הרגשתי שהרגליים שלי כבדות ושאני לא מסוגל להזיז אותן, אפילו לא את אצבעות הרגליים. ראיתי שהרגליים שלי מחוברות למכשירים ושאלתי את אימא שלי מי שם על הרגליים שלי מכשירים כל כך כבדים. ביקשתי ממנה שיורידו אותם. אימא שלי אמרה לי שאני מרגיש ככה רק בגלל הפגיעה ושלא אפחד. בכל יום שאלתי אותה שוב למה אני לא יכול להזיז את הרגליים שלי. בכל יום עשו לי בדיקות לרגליים, וכשהסתכלתי עליהן הייתי מנסה להזיז אותן, אבל לא יכולתי. ביקשתי שוב ושוב שיורידו את המכשירים מהרגליים שלי ובכל פעם ההורים שלי היו אומרים לי: לאט, לאט, סבלנות, סבלנות. אתה תחזור להזיז אותן כמו קודם, ואפילו יותר טוב מקודם.

כעבור 19 ימים הורידו את המכשירים וקיוויתי שאוכל להזיז את הרגליים. אבל לא יכולתי. המצב לא השתנה. אפילו לא הרגשתי את הרגליים, חוץ מהרגשת הכבדות. אחרי שבועיים בערך העבירו אותי למרכז "רעות" לפיזיותרפיה בתל אביב. רק כשהגעתי לשם הרופא אמר לי שהקליע גרם לשיתוק בפלג הגוף התחתון ושהמצב שלי קשה. הוא אמר שאין הרבה תקווה, אבל בגלל שאני קטן אולי ההתמדה בטיפולים וכוח רצון יעזרו לי בסופו של דבר לחזור וללכת. הרופא גם אמר לי שהפגיעה גרמה לעיקום של עמוד השדרה ושגם תפקוד הידיים שלי נפגע והן חלשות מאוד.

כשהבנתי מה קרה לי, ושהפכתי למשותק, לא יכולתי לשאת את הבשורה הרעה. ברגע שהחזירו אותי לחדר, נעלתי את עצמי והתחלתי לשבור כל מה שהיה בהישג יד. בכיתי וצעקתי: "אלוהים, למה?! איפה הרגליים שלי? למה ככה?! מה עשיתי?!". צוות בית החולים נכנס לחדר דרך המרפסת. הם תפסו אותי ונתנו לי תרופת הרגעה.

אחרי שלושה חודשים, ב-29.8.13, חזרתי הביתה. הייתי בהלם ובדיכאון, כי מצב הרגליים שלי לא השתפר בכלל. המצב של הידיים השתפר. יצאתי ממרכז רעות על כיסא גלגלים שתרמה חברה גרמנית. בהתחלה היה לי קשה להסיע אותן, אבל עד שיצאתי משם התרגלתי.

כשהגעתי הביתה באו לבקר אותי קרובי משפחה, שכנים וחברים. בהתחלה הרגשתי מצוקה ועצב כשמישהו ביקר אצלי. לא אהבתי לראות אנשים, העדפתי להישאר לבד בחדר שלי, לישון או לשחק במחשב. כלאתי את עצמי בבית, לא רציתי לצאת החוצה כי התביישתי שאנשים יראו אותי במצב הזה. היה לי קשה במיוחד

כשהתחילה שנת הלימודים החדשה. נודע לי שהנהלת בית הספר העלתה אותי לכיתה ח' על סמך ציוני סוף הסמסטר שלי. סירבתי ללכת לבית הספר. חשבתי לעצמי: איך אני אגיע על כיסא גלגלים? איך אזו ממקום למקום? איך אשב? איך אשחק?

במשך שבוע התעקשתי לא ללכת לבית הספר, עד שחברים שלי התחילו לבוא אלי בכל יום ולעודד אותי. גם אבא שלי עודד אותי יום יום. בסוף השתכנעתי לחזור ללימודים, אחרי שאבא רשם אותי בבית ספר לבנים ביר זית, שבו יש תשתית יותר מתאימה למצב שלי. עם הזמן התרגלתי לבית הספר ואהבתי אותו, כי יש בו הרבה הבנה ושיתוף פעולה בין המורים והתלמידים.

היה לי קשה להגיע לבית הספר ולחזור ממנו, כי הוא נמצא במרחק של חמישה ק"מ ולא היה לנו אוטו. הייתי נוסע הלוך ושוב במונית, וזה עלה לאבא 130 ש"ח ליום. למרות המצב הכלכלי הקשה, כל המשפחה התגייסה לעזור לי. יש לי שלושה אחים שעבדו גם הם ועזרו לי.

כשיצאתי ממרכז רעות הייתי אמור להמשיך טיפולי פיזיותרפיה במרכז "אבו ריא" ברמאללה במימון הרשות הפלסטינית, אבל לא עשיתי את זה כי לא הסתדר עם שעות הלימודים שלי. בגלל שהזנחתי את הטיפולים ולא ביצעתי את התרגילים, עמוד השדרה שלי התעקם שוב. הרופאים החליטו שאני צריך עוד ניתוח, שעברתי בחברון בדצמבר 2013. לאחר שבועיים בערך חזרתי לבית הספר.

במשך שנה לקחתי תרופות הרגעה כי לא יכולתי לקבל את החיים שלי כאדם משותק. הייתי בדיכאון ואחרי שחזרתי הביתה הייתי בטיפול פסיכולוגי. פשוט לא יכולתי לסבול את המצב שלי והעדפתי למות. בכל פעם שהרגשתי כאבים, תקפה אותי ההרגשה הזו, איבדתי כל תקווה. לפני הפגיעה רציתי ללמוד וטרינריה כי מאוד אהבתי חיות, ובמיוחד יונים וציפורים, אך התקווה הזו נעלמה. ביקשתי מאבא שלי למכור את הציפורים שלי כי לא יכולתי להאכיל אותן ולטפל בהן. היו לי אז 14 ציפורים מסוג פינק וארבע יונים מהסוג המקומי, שגידלתי אותן על הגג. אבל כשהייתי בבית החולים היונים עפו ולא חזרו והרבה מציפורי הפינק מתו. נשאר רק שתיים וגוזל אחד. אבא סירב למכור אותן ובזמן האחרון קניתי יונים אחרות. עכשיו, אחרי שהן התרבו, יש לי 18 ציפורים שהן חלק בלתי נפרד מהחיים שלי.

ביוני 2014 חזרתי למשך חודשיים למרכז רעות וקיבלתי שוב טיפולי פיזיותרפיה במימון הרשות הפלסטינית. הרגשתי שיפור גדול, במיוחד אחרי שהגוף שלי נחלש בעקבות הניתוח שעברתי בגב. הטיפולים שקיבלתי ברעות עזרו לי גם לעקמת בעמוד השדרה.

בהדרגה התחלתי להסתגל לחיים החדשים ולקבל את המצב שלי. השקעתי יותר בלימודים והציונים שלי השתפרו. בשנת 2014 עליתי לכיתה ט' והרגשתי טוב יותר בכיתה. שנה אחר כך עברתי לבית ספר תיכון, שהתנאים בו יותר טובים. הכיתה שלי בקומת קרקע ואין צורך לעלות במדרגות. הציונים שלי עכשיו טובים כמו לפני הפגיעה והממוצע שלי בכיתה י' היה 82. עכשיו אני בכיתה י"א.

בשנה האחרונה הצלחתי להתגבר על התסכול ועל הדיכאון בזכות התמיכה של אבא, אימא וחברים. אבא רשם אותי למועדון "אל-מג'ד" לכדורסל נכים, וגם למועצה של ילדי פלסטין. התחלתי ללכת לשני המרכזים האלה, הפכתי לחבר בקבוצה והשתתפתי במשחקים. אני מרגיש שאני לא שונה מאנשים בריאים. אני יכול לשחק ולאמץ תחביבים כמו כולם. התחלתי לנסוע עם הקבוצה למשחקים במחוזות אחרים. אתמול השתתפתי בוועידת הארגון הבינלאומי להגנת ילדים, בחברון, יחד עם שר החינוך ושר הבריאות. ההשתתפות בפעילויות האלה עוזרת לי להיות מעורב חברתית ומשפרת את מצב הרוח שלי. אני גם לומד דברים חדשים. למשל, פעם לא ידעתי דבר על זכויות האדם ועל זכויות נכים, אבל היום אני יודע איך צריך לטפל בכל מקרה ולאיזה גורמים צריך להפנות את המקרה.

הקושי הכי גדול שנתקלתי בו היה עניין הכניסה לבית והגישה לחדר שלי. גרנו בקומה שניה בבית של סבא, ואבא שלי היה מוריד אותי בבוקר. כשאחי היה חוזר מהעבודה הוא היה מעלה אותי, לפעמים בן הדוד שלי שגר על ידנו היה עושה את זה. הרבה פעמים אחי או בן הדוד שלי היו מאחרים ואני הייתי נתקע ברחוב ומחכה שמישהו יכניס אותי הביתה. היה קשה להעלות אותי ולפעמים זה כאב, כי המדרגות צרות ולא מתאימות לזה.

כדי לפתור את הבעיה, אבא שלי החליף דירות עם הדוד שלי שגר באותה שכונה. הדירה שלו יותר מרווחת והמבנה והעיצוב שלה מאפשרים התקנת מעלית. רציתי לגור בחדר על הגג כדי שאהיה קרוב לכלובי הציפורים שלי. בהתחלה הייתי תלוי עדיין באחרים כדי לרדת ולעלות, אבל שנה וחצי בערך אחרי שעברנו – רק לפני חודש – הותקנה המעלית. זה לקח זמן כי היינו צריכים לגייס את הכסף – 40 אלף ש"ח. אבא גייס שני שלישי

מהסכום, ושליש נתרם על ידי ארגון הומניטארי. ההתפתחות הזו עשתה אותי ממש מאושר. עכשיו אני מרגיש חופשי כי אני כבר יכול לרדת לבד, מתי שאני רוצה. זו הרגשה שאי אפשר לתאר אותה, אני אופטימי ומלא תקווה.

בדיקת המעקב האחרונה שעשו לי הייתה באפריל ואמרו לי שהעקמת לא חזרה. אני מבין עכשיו יותר את החשיבות של התרגול וההתעמלות וקניתי כמה מכשירים להרמת משקולות כדי לשמור על הכושר הגופני. אני מקבל עכשיו הרבה פחות תרופות באופן סדיר: רק שתי תרופות, אבל הן עולות 1,000 ש"ח בחודש. אבא קונה אותן על חשבוננו, כי התרופות שאפשר לקבל על חשבון הממשלה לא מספיק טובות. אמרו לי שאת התרופות האלה אצטרך לקחת כל החיים.

השיפור במצב הבריאותי שלי, ההסתגלות ללימודים, החזרה לחיי משפחה וחברה והמעורבות החברתית שלי החזירו לי את הביטחון העצמי ושוב יש לי חלומות ותקוות לבנות חיים רגילים, כמו כל אדם אחר בחברה. עכשיו אני חושב להמשיך בלימודים, כדי שאהיה עורך דין ואוכל להגן על הפלסטינים מפני העושה והפרת הזכויות שלהם מצד הישראלים. אני רוצה לייצג אותם.

החלום להיות רופא וטרינר כבר מאחוריי. הוא חוסל על ידי הצלף הישראלי ששיתק אותי. המצב הגופני שלי לא מאפשר לי לטפל בחיות. החשש הכי גדול שלי הוא שלא אוכל להקים משפחה משלי ולהביא ילדים בעתיד. אבל אני בוטח באלוהים ומייחל שאני אגדל ואמצא בחורה טובה, אתחתן ואביא ילדים. בינתיים אני מתמקד בלימודים.

עדותה של היאם מוחמד מחמוד סראחנה, בת 39, תושבת מחנה הפליטים אל-פואר שבמחוז חברון, נשואה ואם לשבעה, שבנה מוסעב נפגע מכדור גומי בעינו ב-27.9.13, כשהיה בן שש⁴⁷

ב-27.9.13 הבן הקטן שלי, מוסעב, נפגע מכדור גומי בעינו הימנית. הוא היה אז בן שש ובעקבות הפגיעה הוא איבד את העין. באותו יום הלכתי אתו ברגל לבקר את המשפחה של דוד שלו, ליד הכניסה הראשית למחנה הפליטים. כשהתקרבו לכניסה, ראינו חיילים שנכנסו למחנה הפליטים והתפרסו קרוב לבתים הראשונים שלו. הם ירו רימוני גז מדמיע וכדורי "גומי" על ילדים שזרקו לעברם אבנים והפגינו שם. זה התחיל עוד לפני שאנחנו הגענו.

חיכינו כמה זמן בצד הדרך עד שהירי של הגז המדמיע וכדורי "הגומי" נרגע ואז ניסינו להמשיך להתקדם בשולי הדרך. החזקתי את היד של מוסעב והלכנו ואז פתאום אחד החיילים התחיל שוב לירות כדורי "גומי". אחד הכדורים פגע בעין הימנית של מוסעב וגרם לדימום בתוך העין. בהתחלה לא הבנתי מה בדיוק קרה. נבהלתי מאוד מהמראה של בני מדמם מהעין והתחלתי לצרוח באמצע ברחוב.

מוסעב הועבר במהירות לבית החולים הממשלתי ביטא ומשם לבית החולים עאליא בחברון ואז לבית החולים לעיניים בשיח' ג'ראח בירושלים. הוא הגיע לשם רק בלילה, אחרי הליך מורכב של תיאום עם ישראל.

בהתחלה בעלי וקרובי המשפחה שלי ניסו להסתיר ממני את האמת כדי להגן עליי, אבל לחצתי על בעלי ובסוף הוא סיפר לי שמוסעב איבד לגמרי את עין ימין. בהתחלה לא הייתי מסוגלת להשלים עם המצב. בכיתי כל הזמן, הרגשתי אשמה על זה שלקחתי אותו איתי לביקור דווקא באותו יום. הצטערתי שהכדור לא פגע בי במקום בו למרות שכולם ניסו להקל עליי ולהרגיע אותי לא הצלחתי להירגע. לא האמנתי שבני הצעיר יחיה את שארית החיים שלו עם עין אחת בלבד. גם היום אני לא רוצה להאמין בזה. הוא היה אז רק בן שש, בשבועות הראשונים שלו בבית הספר. לא היה לו שמץ של מושג מה קורה בכניסה למחנה הפליטים ולמה החיילים יורים רימוני גז על ילדים.

מוסעב היה מאושפז בבית החולים לעיניים במשך שבועיים, עד שהפציעה בעין שלו החלימה. הוא היה צריך לחכות שישתילו לו עין מלאכותית. נשארתי לידו כל הזמן, בכיתי ופחדתי שהוא לא מצליח לראות אותי בעין שמאל.

בהתחלה מוסעב עבר ניתוח פלסטי בעין וישמו לו כדור מזכוכית בארובת העין. באותה תקופה הזנחתי את שאר הילדים שלי וכל מה שהעסיק אותי היה שישתילו למוסעב עין שתחזיר לו את מראה הפנים הטבעי כדי שנוכל לשכוח לרגע שהוא איבד עין. כעבור שנה הוא עבר את הניתוח הראשון להשתלת עין מלאכותית. זה לקח הרבה

⁴⁷ עדותה נגבתה על ידי מוסא אבו הששה ב-19.12.16.

זמן ועלה לנו יותר מ-10,000 ש"ח, כי לא רצינו את העין המלאכותית הזולה יותר שאפשר לקבל דרך הרשות בחינם. היא לא באיכות טובה, צריך להוציא אותה כל פעם לפני השינה ואסור להתקלח או לשחות אתה. העדפנו עין איכותית יותר וקנינו אותה על חשבוננו. כל שנתיים צריך להחליף אותה, כי מוסעב גדל עדיין וצריך להתאים אותה לגודל שלו. לפני שנה השתילו לו עין חדשה, גם הפעם זה היה על חשבוננו.

כיום מוסעב כבר בכיתה ד' והוא מצליח בבית הספר. אני ואבא שלו וגם האחים והאחיות שלו מתאמצים כדי שהוא לא ירגיש שונה מכולם ושלא יחשוב שהיכולות שלו מוגבלות. אנחנו משתדלים להיענות לכל הבקשות הקטנות שלו ועושים מאמץ שהוא ירגיש כמו ילד רגיל. למרות שאני תמיד עצובה אני מנסה להיראות טבעית לגמרי, עד כמה שאני מצליחה. אני מעודדת אותו בלימודים, שואלת אותו מה הוא רוצה ללמוד כשיסיים את בית הספר. הוא אומר שהוא רוצה להיות רופא עיניים כדי לעזור לאנשים שאיבדו את העיניים שלהם. אני לא יודעת אם זה בכלל אפשרי, אם הוא יכול להיות רופא עיניים כשיש לו רק עין אחת. הרבה מקצועות מצריכים שתי עיניים.

עצוב לי לראות שמוסעב מבין בדיוק מה קרה לו למרות גילו הצעיר. אני יודעת שהוא לא רואה כמו כולם ושהראייה החלשה שלו מסכנת אותו, במיוחד בלילה. בשבועות האחרונים הוא מעד ונפל פעמיים כשהיה מחוץ לבית בלילה. הוא שבר את יד ימין ועכשיו יש לו גבס. אני מנסה למנוע ממנו לצאת בחושך ולהשגיח עליו כל הזמן.

לפני כמה ימים מוסעב חזר הביתה בוכה. הוא סיפר לי שילד של אחד השכנים אמר עליו שהוא "שתום עין". איבדתי את עשתונותי וניגשתי מיד לבית של הילד. הזהרתי אותם שדבר כזה לא יקרה שוב. דברים כאלה עלולים לפגוע בו נפשית.

מוסעב מקבל טיפול נפשי מטעם רופאים ללא גבולות ואולי גם אני זקוקה לטיפול כזה כדי שאצליח לשכוח ולחזור למצבי הרגיל, להיות כמו כל שאר האימהות. לקחו מהבן שלי את שמחת הילדות וגם ממני לקחו את השמחה שלי כאם. אני עצובה בשבילו ולא מסוגלת להשתחרר מרגשות האשם ומתחושת חוסר האונים.

אחרי הפציעה של מוסעב שכרנו עורך דין כדי להגיש תלונה ולקבל פיצויים שיאפשרו לו, כך אנחנו מקווים, לבנות את עתידו כשיגדל. אני מקווה שעורך הדין יצליח להשיג בשבילו פיצויים למרות שאני יודעת שכל הכסף בעולם לא יוכל לפצות על העין שאבדה.

עדות של יונס מחמוד אחמד עודואן, בן 20, תושב עזון שבמחוז קלקיליה, נפצע מירי בגבו ב-8.8.14, כשהיה בן 18⁴⁸

ביום שישי, 8.8.14, אחרי תפילת יום שישי, יצאה בכפר תהלוכת מחאה לכיוון האזור המזרחי של עזון, שם יש שער מתכת סגור, והתפתחו שם עימותים עם חיילים. קבוצה אחת של חיילים ארבה בין מטעי הזיתים. ראיתי אותם פתאום, בערך במרחק של עשרה מטרים ממני. הספקתי רק להסתובב כדי לברוח מהם בחזרה לכפר, ואז נפגעתי מירי בגב. הצעירים הרימו אותי מיד, לקחו אותי מרחק של כמאתיים מטרים והכניסו אותי למכונית פרטית שלקחה אותי לרופא בכפר.

הרופא הזמין אמבולנס של הסהר האדום, שהגיע רק אחרי כחצי שעה. לקחו אותי לבית החולים בקלקיליה ושם התחלתי להרגיש כאבים חזקים בגב התחתון. הרופאים החליטו להעביר אותי לבית החולים בשכם, בגלל המצב הקשה שלי. בשכם ערכו לי סדרת בדיקות וגילו שהפגיעה של הכדור גרמה לשיתוק בפלג הגוף התחתון ושצריך לנתח אותי. לצורך הניתוח העבירו אותי לבית החולים אל-מקאסד ושם השתילו לי שתלי פלטינה בחוליות וקיבעו אותן. אחרי 11 יום החזירו אותי לבית החולים בקלקיליה להשלמת הטיפול ולקבלת אנטיביוטיקה.

אחר כך חזרתי הביתה והתחיל הסבל היומיומי. הבית לא ערוך לחיים של אדם שלא יכול ללכת ובמשך חודשיים שכבתי בבית ולא יכולתי לזוז. למזלי יש לי אח תאום שטיפל בי ועשה בשבילי כל מה שהייתי צריך.

אחרי חודשיים של ריתוק לבית, ביקר אצלי מושל מחוז קלקיליה וביקשתי ממנו לעזור לי להגיע למרכז הפיזיותרפיה אבו ריא, כדי לקבל שם טיפול. זה קרה וטופלתי שם במשך שישה חודשים. הם לימדו אותי ללכת עם הליכון ולשמור על שיווי המשקל.

⁴⁸ עדותו נגבתה על ידי עבד אל-כרים סעדי ב-14.11.16.

אחר כך חזרתי הביתה לעזון. החיים שלי היום שונים מאוד מאלה שלפני הפציעה. אני כל הזמן צריך שיטפלו בי ולא יכול לסמוך על עצמי. ההתמודדות עם הסבל חייבה אותי לקחת משככי כאבים, שאני לוקח עד היום. עדיין יש לי כאבים בגב תחתון ובגפיים התחתונות. במהלך השנתיים שעברו קניתי תרופות ומשככי כאבים בסכום שעולה על 5,000 שקלים.

לפני שנפצעתי התכוננתי להתחיל ללמוד באוניברסיטה, אבל הפציעה חייבה אותי לדחות הכול בשנה. בקיץ 2015 נרשמתי ללימודי אנגלית באוניברסיטה הפתוחה בקלקיליה. למדתי רק שבועיים ונאלצתי להפסיק כי האוניברסיטה לא מותאמת לנכים, אין שם מעלית ולא יכולתי להגיע ללימודים בקומה הרביעית. במשך שבועיים אחי יוסף עזר לי לעלות במדרגות אבל זה היה כרוך בהרבה כאבים ולא יכולתי להמשיך. כך נגמר החלום שלי ללמוד ולקבל תואר באנגלית. אני עדיין מקווה שאצליח ללמוד באוניברסיטה מונגשת.

המצב הכלכלי הירוד של המשפחה שלי לא מאפשר לי ללמוד באוניברסיטה פרטית. אבא חקלאי פשוט ואין לנו מספיק משאבים לכל הצרכים של המשפחה. אנחנו גרים בבית פשוט שלא מותאם לנכה. זה בית עתיק ואי אפשר לשפץ אותו. כמה עמותות עזרו לנו בהתקנה של מעקה מיוחד שבו אני יכול להיעזר כדי לעלות ולרדת במדרגות.

החיים שלי השתנו לגמרי. לפני הפציעה הייתי חזק ונראיתי טוב וכיום אני זקוק לעזרת הזולת. אהבתי ספורט ונהניתי ללכת עם חברים למקומות שאהבנו. עכשיו אני מרותק למיטה, בין ארבעה קירות. לפעמים אני לא רואה אור שמש. אחי התאום יוסף עוזר לי בכל מה שאני צריך. הוא מקלח אותי ועוזר לי לעשות את הצרכים שלי. הוא יושב אתי ונצמד אליי כמו צל. כואב לי שאני לא יכול לעזור בפרנסת המשפחה ורק מכביד עליה. אני אמשיך לנסות לשקם את החיים שלי. אולי יום אחד אוכל להגשים את התקוות שלי.

עדותה של ג'וואהר חמודה יוסף אל-ז'ר'לול, בת 50, תושבת מחנה הפליטים א-נוסייראת שברצועת עזה, נשואה ואם לשבעה, שבנה חסן נפצע מירי ברגלו ב-13.10.15, כשהיה בן 22⁴⁹

בני חסן נשר מבית הספר בחטיבת הביניים. במהלך השנים הוא עבד כרוכל. לפעמים הוא מכר בדוכן בשוק דברים פשוטים כמו פטרוזיליה וארוגולה או אטבים ולפעמים עזר לאבא שלו למכור כפכפים מפלסטיק. הם היו מסתובבים עם עגלה כל היום ברחובות המחנה. ההכנסות היו קטנות מאוד ובקושי כיסו את ההוצאות. לפעמים אנשי העירייה מנעו מהם למכור. אנחנו משפחה גדולה והמצב הכלכלי שלנו גרוע מאוד. בעלי מובטל ואין לנו כסף להשקיע בעסק.

לחסן היה מאוד קשה. הוא התחיל להשתתף בהפגנות נגד ישראל ליד הגדר. ב-30.3.12 הוא נפגע מקליע ברגלו השמאלית ליד מחסום ארז. היינו בביקור אצל גיסי ואז הודיעו לבעלי שחסן נפגע. אני חזרתי מיד הביתה ובעלי הלך לחפש אותו בבתי החולים בצפון הרצועה. הייתי מאוד מודאגת, עד שבעלי התקשר ומסר שחסן בסדר. הוא אושפז לשלושה ימים ואז שוחרר.

ביום שלישי, 13.10.15, הייתי בבית. חסן עבד בשוק ומכר דברים. בצהריים הוא חזר הביתה ואכלנו ביחד ארוחת צהריים. אחר-כך הגיעו כמה צעירים ואמרו לי שבני מוחמד, בן 13, הלך להשתתף בהפגנה ליד הגדר, מזרחית לאל-בוריגי. חסן אמר לי שהוא הולך להביא את אחיו, אבל הוא לא חזר. בזמן הקריאה של המואזין לתפילת הערב הגיעו אליי הביתה כמה צעירים ואמרו לי שחסן נפצע קשה. הידיים שלהם היו מגואלות בדם. כשראיתי את זה התיישבתי על הרצפה, הרגשתי שאני לא יכולה לעמוד. הבנות שלי התקשרו מיד לבעלי ואמרו לו שחסן נפגע.

הלכנו לבית החולים שוהדאא אל-אקצה בדיר אל בלח, והרופאים אמרו לנו שחסן נפגע משני כדורים בירך שמאל ושהמצב שלו קשה כי הם לא מצליחים לעצור את הדימום. כשראיתי את חסן נתקפתי היסטריה וגם בעלי התחיל לצעוק. אחר כך חסן העבירו את חסן באמבולנס לבית החולים א-שיפאא בעזה. הוא היה מחוסר הכרה. בבית החולים ניתחו אותו במשך ארבע שעות. חיכיתי בפרוזדור מותשת ומודאגת. בכל פעם שראיתי אח או רופא שאלתי אותם מה קורה עם חסן.

⁴⁹ עדותה נגבתה על ידי ח'אלד אל-עזאייזה ב-3.1.17.

אחרי הניתוח, חסן היה מאושפז יותר מחודש. בעלי לא זז ממנו. יצאתי מהבית כל יום בשעה עשר בבוקר ונשארתי אצלו עד שעות הערב. הבנות שלנו עשו את כל עבודות הבית. זו הייתה אחת התקופות הכי קשות שעברו עליי. הוצאנו הרבה מאוד כסף בתקופה הזו, גם על תרופות שחסן היה צריך אבל שבית החולים לא מספק וגם על תחבורה לבית החולים בשבילי ובשביל בעלי.

הרופאים לא הצליחו לשקם לו את הרגל. הצלחנו לקבל הפנייה לבית חולים אל-מוקאסד בירושלים וגם אישור לצאת מהרצועה. ב-31.12.15 נסעתי אתו לירושלים. בפברואר 2016 חסן נסע שוב לירושלים, הפעם עם אבא שלו, והם נשארו שבוע בבית החולים. במארס 2016 הם נסעו שוב, הפעם לעשרה ימים. כל הנסיעות האלה עלו לנו הרבה מאוד כסף. בעלי לקח הלוואות מאחיו, לפעמים אלף שקלים ולפעמים יותר.

כיום חסן סובל מכאבים חזקים ברגל שמאל ולא יכול לשלוט בכף הרגל, בגלל שהעצבים נקטעו. הקור מגביר את הסבל שלו והוא צועק בלילות. בגלל הצעקות אנחנו לא מסוגלים לישון. אין חשמל אז אי אפשר לשים לו תנור חימום. הבית שלנו קטן ומקורה אסבסט. אני מכסה אותו ביותר מתשע שמיכות כדי לחמם אותו. הוא זקוק באופן יומיומי לטיפולים, לאנטיביוטיקה ולמשככי כאבים כדי שיוכל לישון וצריך גם לחבוש לו את הרגל מדי יום. אנחנו קונים את התרופות על חשבוננו. אנחנו לוקחים את התרופות ורושמים את החוב בבתי המרקחת וכשמזדמנת לבעלי עבודה, אנחנו פורעים את החוב. בנוסף, אנחנו צריכים לשלם לרופאים מומחים עבור בדיקות.

לפני שנה בערך, ארגון רופאים ללא גבולות התקין לחסן מנגנון קיבוע של הרגל. אבל אחרי שמונה חודשים המכשיר התקלקל וגרם לרגל שלו להתנפח, אז חסן הפסיק להשתמש בו. חסן זקוק כיום לנעליים רפואיות שעולים בערך 300 שקלים, שאין לנו.

מאז שחסן נפגע ועד היום הוא לא קיבל שום פיצוי כספי. כמעט כל ההכנסה הזעומה של בעלי משמשת לתרופות ולרופאים, במקום לאוכל ולהוצאות הבית. חסן לא מסוגל לעבוד ואם הוא ירצה להתחתן הוא לא יוכל לחסוך כדי לשלם את המוהר של הכלה. אפילו אם נצליח להסתדר עם המוהר, איך הוא יוכל לפרנס משפחה? אני מרגישה שהעתיד שלו נהרס.

הצדקות המדינה לקבלת הפטור – והפרכתן

המדינה הבטיחה לעצמה – בחקיקה ובשורה של פסקי דין – פטור רחב מפני תשלום פיצויים לפלסטינים. פטור זה ניתן בגין מקרים שבינם ובין פעולות לחימה אין כל קשר, כמו פעולות שיטור מובהקות, אירועי ביזה ואלומות. במקרים שבהם פלסטינים בכל זאת מבקשים להגיש תביעת נזיקין בבתי המשפט בישראל, הרי שההגבלות הפרוצדורליות והראייתיות שנסקרו לעיל מקשות עליהם מאוד, ורבים מוותרים על ההליך מראש.

תשלום פיצויים לקורבנות בגין פגיעה בגופם או ברכושם אינו מעשה חסד שעושה המדינה, אלא חובתה המעוגנת בהוראות המשפט הבינלאומי. היעדר תשלום פיצויים גורר פגיעה קשה בזכויות האדם של תושבי השטחים, משום שהוא פוגע באפשרותם לקבל סעד על פגיעה בזכויות יסוד שלהם: הזכות לחיים, הזכות לשלמות הגוף והזכות לקניין. שלילת הזכות לקבלת פיצוי כמזה כפגיעה בזכות עצמה: המשמעות של זכויות האדם אינה מתמצית בעיגונן בחוק או באמנה בינלאומית כלשהי – בהיעדר סנקציה כלשהי בגין הפרתה, הופכת הזכות לריקה מתוכן ולאחראים להפרתה אין כל אינטרס לשנות את מדיניותם.

בדברי ההסבר להצעות החוק ובתגובת המדינה לעתירה לבג"ץ נגד חוקתיותו של תיקון מס' 7, חזרה המדינה על שלוש הצדקות עיקריות לפטור המגיע לה, לתפיסתה, מתשלום פיצויים. כפי שיובהר להלן, הצדקות אלה מופרכות ואינן יכולות להצדיק את שלילת הפיצויים מפלסטינים שנפגעו על ידי כוחות הביטחון בשטחים.

א. האמנם הפטור בגין "פעולה מלחמתית" צר מדי?

המדינה טענה כי הפטור שקבוע בחוק בגין "פעולה מלחמתית" – כפי שבתי המשפט מפרשים אותו – צר מדי. לטענתה, האירועים במהלך האינתיפאדה הראשונה והשנייה אולי אינם מהווים "מלחמה של ממש", אולם הפטור צריך לחול גם עליהם, ואין היא צריכה להידרש לשלם פיצויים בגין נזקים שנגרמו במהלכם.

כך, למשל, כתב המשנה לפרקליט המדינה, עו"ד יהושע שופמן, בתזכיר החוק הראשון בנושא, בהתייחסו לאירועי האינתיפאדה הראשונה:

חלק מהאירועים, באופן נקודתי, הינם מלחמתיים במובהק, ואולם, המצב הכולל המתואר לעיל אינו נכנס כולו לגדר המושג "מלחמה" במשמעותה המסורתית, ועל כן קיים חשש כי פעולות רבות של כוחות הביטחון בתקופת האינתיפאדה לא יזכו לפטור בתור "פעולה מלחמתית". האינתיפאדה הייתה כאמור מאבק אלים, מתוכנן ומאורגן, לפחות בחלקו, על רקע קונפליקט בין עמים. מאבק זה כלל פגיעה מכוונת בחיילים ובאזרחים. כוחות הביטחון אשר נדרשו להשליט סדר ולשמור על הביטחון באזורים, פעלו בתנאים קשים תוך סיכון ממשי לחיים ולגוף, במידה המצדיקה לראות בכך "פעולה מלחמתית", שאין המדינה צריכה לשאת באחריות לנזקה.⁵⁰

דברים דומים כתבה המדינה בתשובתה לעתירה שהוגשה נגד תיקון מס' 7 לחוק. לטענתה, הפרשנות המצמצמת של המונח "פעולה מלחמתית" התאימה לימים שלפני האינתיפאדה הראשונה ו"התבססה על מצב דברים שונה לחלוטין מזה של האינתיפאדה".⁵¹ בהמשך דבריה מלינה המדינה גם על ההלכה שנקבעה בפסק הדין בעניין בני עודה, המחייבת בחינה של כל אירוע בנפרד "גם בסיטואציה של התקוממות רחבת היקף משולבת בפעולות טרור", זאת לטענתה באופן "המנותק מההקשר הרחב של העימות, ומכלל האינטרסים המעורבים בו".⁵²

בהתייחסותה לאירועי האינתיפאדה השנייה, קובעת המדינה כי "מדובר במלחמה ייחודית, שאין לה תקדים בתולדות מלחמות ישראל", שבה "לא ניתן לדבר עוד על פעילות שיטורית של צה"ל בשטחי הרשות". במסגרת מלחמה זו "נדרש צה"ל לפעול בתוך שטחים מיושבים בצפיפות" ולהשתמש בכלי נשק שבהם לא השתמש עד אז כמו טנקים, בולדוזרים ומטוסי קרב. כתוצאה מכך, טענה המדינה, נפגעו פלסטינים רבים. הצבא גם נאלץ לבצע "פעולות מונעות, שלכאורה אינן פעולות לחימה קלאסיות, כמו חישוף שטחים, או פעילות במחסומים. אלא שמדובר במהלך מבצעי לכל דבר ועניין". והמסקנה: "צה"ל פועל בשטחים במידה רבה, במתכונת של מלחמה. אף הכוחות הניצבים מולו, סדירים ושאינם סדירים, הם ככלל אויב לכל דבר".⁵³

⁵⁰ סעי' 5 לתזכיר חוק, לעיל הערה 18.

⁵¹ סעי' 52 לתגובה מטעם המשיבים בבג"ץ 8276/05, **עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח'** (להלן: תשובת המדינה לעתירה).

⁵² שם, סעי' 56.

⁵³ שם, סעי' 73 ו-74.

ואולם, ראשית, טועה המדינה בקביעתה שפרשנות בתי המשפט למונח "פעולה מלחמתית" היא פרשנות צרה. אלה הבהירו אמנם שיש לבחון כל אירוע באופן פרטני ולהכריע על פי נסיבותיו האם מדובר ב"פעולה מלחמתית", אלא שבהדרגה, עוד בטרם נחקק תיקון מס' 8, הכניסו השופטים להגדרה זו יותר ויותר סוגי אירועים. אם ב-2004 קבע השופט מצא כי "סיווג פעילותם של שלושה או ארבעה חיילים, עליהם הוטל לפזר התפרעות של אזרחים המבעירים צמיגים ומשליכים אבנים, כ"פעילות מלחמתית", נראה לי מרחיק-לכת",⁵⁴ הרי שבשנים שלאחר מכן אירועים דומים כבר הוכרו על ידי בית המשפט כ"פעולה מלחמתית".⁵⁵

נוסף על כך, בהתבסס על פסק הדין בעניין בני עודה, נוצרה בפסיקה הבחנה בין שני סוגים של "פעילות מלחמתית". סוג אחד הוא פעילות שיטורית, "אשר עשויה להסתבך ולהיכנס לגדר פעולה מלחמתית, מקום בו נוצרה סכנת חיים או סיכון חמור לאנשי הכוח".⁵⁶ לפיכך "קיימת חשיבות רבה לטיב הסיכון שנוצר לכוח הפועל ברגע גרימת הנזק, שכן בית המשפט נדרש לבחון אותו סיכון ולקבוע האם הוא אכן עלה באופיו ובעוצמתו עד כדי שינוי מהותה של הפעולה".⁵⁷ במקרים כאלה השאלה הרלוונטית היא מה מידת הסיכון שנשקפה לכוח הפוגע ברגע הפגיעה בתובעים.

הסוג השני של "פעולה מלחמתית" היא פעולה שהוגדרה ככזו מלכתחילה, "כגון מארב המיועד לפגוע באויב, או סיכול ממוקד, שאז גם אין צורך להוכיח סיכון לכוח".⁵⁸ בפעילות כזו, הנחשבת ל"מלחמתית" מלכתחילה, לא נבדקת כלל רמת הסיכון שנשקפה לכוח:

יש מקרים בהם על פניו מדובר בפעולה מלחמתית, באופן שמייתר את הצורך להידרש לפרטי האירוע או לאבחנות כאלה ואחרות. הכוונה היא לפעולות תוך כדי מלחמה במובנה "הקלאסי", או למבצע צבאי רחב היקף, דוגמת מלחמת לבנון השנייה, "עופרת יצוקה" או "עמוד ענן". מאפייני הכוחות המשתתפים, כלי הנשק והאמצעים בהם נעשה שימוש, הרקע לפעולה ומטרתה, המטרות והיעדים מושאי התקיפה, הסיכון לכוח המבצע, איזור הפעולה, האם השטחים בהם מתבצעת הפעילות בשליטה אפקטיבית של מדינת ישראל – הצטברות רכיבים אלה כולם או חלקם, מלמדים כי בפעולה מלחמתית "טהורה" עסקינן, הנופלת בגדר המקרים המובהקים המקימים למדינה חסינות.⁵⁹

במקרים הנכנסים לקטגוריה זו מוותרים בתי המשפט מראש על בחינה של נסיבות האירוע, לרבות השאלה האם אכן נשקפה סכנה לחיי החיילים או לגופם. במקום זאת, הם מעניקים למדינה פטור בגין אופי הפעולה והגדרתה מלכתחילה, תוך התעלמות מנסיבות האירוע בפועל. בכך הרחיבו בתי המשפט באופן משמעותי את ההגדרה של "פעולה מלחמתית" – בלי קשר לשינויים שנעשו בהמשך בחוק.

שנית, התייחסותה של המדינה לכל אירועי האינתיפאדה הראשונה והשנייה באופן גורף כאל "מלחמה", המזכה בפטור מתשלום פיצויים, היא מופרכת וחסרת כל בסיס עובדתי ומשפטי. בתקופות אלה אכן היו אירועים אשר מהווים אירועי לחימה, אולם בוודאי שאין בכך כדי לקבוע שכל מה שכוחות הביטחון עשו אז – או עושים כיום – בשטחים נכנס לקטגוריה זו.

חלק ניכר מפעולות כוחות הביטחון בשטחים הן פעולות שיטור רגילות לכל דבר: עמידה במחסומים, מעצרים, הטלת עוצר ואכיפתו, פיזור הפגנות ועוד. פלסטינים רבים נפגעו דווקא בפעולות מסוג זה ולא בפעולות של לחימה. אכן, גם בפעולות מסוג זה נשקפת לא פעם סכנה לאנשי כוחות הביטחון, אולם גם שוטרים בתוך הקו הירוק מסכנים את חייהם ולעתים אף נפגעים במהלך עבודתם במהלך פעילות שיטורית מובהקת – וברור שעובדה זו לא הופכת את כל פעולות המשטרה לפעולות מלחמתיות. כך כתבו ד"ר גיא לוריא, פרופ' יובל שני ופרופ' מרדכי קרמניצר בנושא זה:

ההנחה שכל פעולה למניעת טרור שנעשית בשטחים היא "פעולה מלחמתית" או פעולת לחימה שמסכנת חיים היא הנחה שגויה. כוחות הביטחון שולטים בחלקים נרחבים מהשטחים, ופעולות

⁵⁴ ע"א 1354/97 עכאשה נ' מדינת ישראל.

⁵⁵ ר', למשל, ע"א 8599/02 עבד אל קאדר מוחמד חזימה נ' המפקד הצבאי באזור יו"ש, ע"א 8384/05 מסרי מוניר סאלם נ' מדינת ישראל.

⁵⁶ סעי' 21 לע"א 1459/11 עזבון המנוח מוחמד (נביל) נאפע חרדאן ז"ל נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון.

⁵⁷ סעי' 18 ברע"א 3866/07 מדינת ישראל נ' עאטף נאף אלמקוסי.

⁵⁸ סעי' 21 לע"א 1459/11 עזבון המנוח מוחמד (נביל) נאפע חרדאן ז"ל נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון.

⁵⁹ שם. למקרים שכך הוכרע ר', למשל, ע"א 9561/05 עאוני עבד אלרחים חטיב נ' מדינת ישראל, ע"א 4471/08 ג'ורג' סעדה נ' מדינת

ישראל – משרד הביטחון, ע"א 1864/09 עזבון המנוח אחמד סכאפי נ' מדינת ישראל, ע"א 6982/12 עזבון המנוחה רייצל קורי ז"ל נ' מדינת ישראל – משרד הביטחון.

רבות של כוחות הביטחון שם היו והינן פעולות מובהקות של אכיפת החוק. פעולות אלה יוצרות סיכונים רגילים של אכיפת חוק, ודיני הנזיקין מציעים להם פתרונות יעילים וצודקים.⁶⁰

ב. האמנם ישנם "קשיים ראייתיים"?

מאז שהחלה לפעול לשינוי החוק, טענה המדינה כי אין ביכולתה לבדוק עובדתית את טענות התובעים הפלסטינים ובחלק מהמקרים אין בידיה ולו קצה חוט כדי להתגונן מפני תביעות אלה, זאת מאחר שהכלים המשפטיים הקיימים הותאמו לתביעות נזיקין רגילות ולא לתביעות העוסקות באירועים כדוגמת אלה שהתרחשו באינתיפאדה הראשונה והשנייה. המדינה פירטה בתשובותיה השונות שורה של קשיים, וביניהם:⁶¹

- קושי להגיע לזירת האירוע: האירועים התרחשו בשטחים שההגעה אליהם – לצורך בירור הטענות שבכתב התביעה ולשם ביצוע בדיקות עצמאיות בשטח – כרוכה בסיכון חיי אדם. לאחר הקמת הרשות הפלסטינית, למדינה כלל אין אפשרות להגיע לחלק מהאזורים שבהם התרחשו האירועים.
- קושי לוודא את מהימנות התייעוד הרפואי: הטיפול הרפואי ניתן לתובעים במתקנים מחוץ לישראל, שלמדינה אין גישה אליהם. הרישומים בבתי החולים הפלסטיניים הם חלקיים, ובכל מקרה אין הם מלמדים על הגורם הפוגע או על אופי האירוע.
- קושי באיתור עדים ובהבאתם לבית המשפט: בשל תחלופת הכוחות הגבוהה בשטחים וריבוי האירועים מתקשה המדינה – שנים לאחר האירוע – באיתור החיילים ובזיהוי הכוחות שפעלו בשטח. גם אם זהו, בדרך כלל הם כבר אינם חיילים וקיים קושי להביאם לבתי המשפט כדי למסור עדות. מעבר לכך, החיילים-לשעבר מתקשים לזכור את פרטיו של אירוע אחד מני רבים שבהם השתתפו לאורך השנים – ובחלק מהמקרים מדובר במידע מודיעיני, שאין הם רשאים לחשוף.

לטענת המדינה, קשיים אלה יוצרים "חוסר איזון" בין המדינה ובין התובעים, "שפעל כמעט תמיד לרעת המדינה". לטענתה, "הציפייה כי בכל אירוע יתקיים תיעוד מפורט ומדוקדק של האירועים, לא התאימה למציאות של לחימה בלתי פוסקת, ולסכנה המתמשכת שבה היו החיילים. לכן לא ניתן היה לעמוד בנטל, אשר אמור היה למנוע נזק ראייתי לתובע ולמדינה כאחד".⁶²

מציאות זו שבה המדינה אינה מסוגלת להתמודד עם הטענות המופנות נגדה מאפשרת לפלסטינים, טוענת המדינה, להגיש תביעות כזב. כך, בתזכיר החוק הראשון נאמר כי "מצב זה מצמיח סיטואציות של חוסר יכולת מעשית להתגונן מפני התביעות, ואף תביעות כזב וניסיונות הונאה מצד התובעים, כאשר אין בידי המדינה כלים לחשוף זאת, ולהבחין בין תביעות מסוג כאמור לבין תביעות המבוססות על עובדות שאכן התרחשו בפועל".⁶³ בתשובתה לעתירה אף טענה המדינה כי מצב זה מגדיל את הסיכון "לתביעות כזב, כחלק מהלחימה בישראל".⁶⁴

ואולם הקשיים הראייתיים מהסוג שהמדינה מתייחסת אליהם אינם מצדיקים מתן פטור למדינה בתביעות נזיקין של פלסטינים, שבעצמם נאלצים להתמודד עם קשיים משלהם בהוכחת תביעתם. ההליכים בבתי המשפט הישראליים הם קשים, סבוכים ומשפילים עבור פלסטינים רבים. ההתמודדות עם מערכת המשפט הישראלית קשה עבורם: זו מערכת שמעצם הגדרתה מוטה לטובת המדינה; התובעים והעדים הפלסטינים נתקלים במכשולים של הבדלי שפה ותרבות והם מתקשים להתמודד עם המתרחש בבתי המשפט; ובאופן טבעי השופטים – אזרחים ישראלים – מזדהים עם החיילים ועם נציגי הפרקליטות ומתקשים לקבל טענות נגדם.

מעבר לכך, בשנת 2002, בתיקון מס' 4, הכניסה המדינה שורה של כללים פרוצדורליים וראייתיים אשר הטו את הכף באופן משמעותי לטובתה והקשו מאוד על פלסטינים להגיש נגדה תביעות נזיקין. תקופת ההתיישנות הקצרה חייבה את הנפגעים ברבים מהמקרים להגיש את תביעותיהם רק על חלק מהנזק, שכן התקופה המקוצרת לא תמיד מספיקה כדי לאפשר לנזק להתגבש. בכך ניתן למדינה יתרון משמעותי שאינו ניתן לה

⁶⁰ גיא לוריא, יובל שני, מרדכי קרמניצר, "אחריות המדינה בנזיקין בגין פעולות למניעת טרור", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 7.9.09.

⁶¹ ר' סעי' 6 לתזכיר חוק, לעיל הערה 18; סעי' 281 לתשובת המדינה לעתירה, לעיל הערה 51; דברי הסבר להצעת חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) (תיקון מס' 5) (הגשת תביעות נגד המדינה על ידי נתין מדינת אויב או תושב אזור עימות), התשס"ב-2002 (להלן: דברי הסבר לתיקון מס' 5).

⁶² סעי' 53 לתשובת המדינה לעתירה, לעיל הערה 51.

⁶³ סעי' 6 לתזכיר חוק, לעיל הערה 18.

⁶⁴ סעי' 281 לתשובת המדינה לעתירה, לעיל הערה 51.

בנוגע לאירועים שהתרחשו בתוך תחומי הקו הירוק ובוודאי שאינו ניתן לנתבעים פרטיים. בתי המשפט יישמו כללים אלה בדקדקנות ודחו בקשות של נפגעים להאריך תקופת התיישנות קצרה זו שנקבעה בחוק.⁶⁵

תיקון מס' 4 כלל גם איסור על הפיכת נטל הראייה ועל העברתו למדינה. כתוצאה מכך נדרשו התובעים להוכיח בעצמם דברים שלעולם לא יוכלו לדעת: מה היו ההוראות שניתנו לחיילים, באילו כלי הנשק הם השתמשו ועוד. הקושי העומד בפני תובעים פוטנציאליים גדול אף יותר בהתחשב בכך שהצבא – או כל גורם אחר – לא מבצע חקירה פלילית אפקטיבית של אירועים המתרחשים בשטחים. רוב האירועים לא נחקרים כלל, כאשר גם החקירות המעטות שנפתחות נערכות באופן שטחי ואורכות פרקי זמן בלתי סבירים. כתוצאה מכך אין לתובעים כל אפשרות להסתמך על ראיות פורנויות, על עדי ראייה או על עדותם של חיילים שהיו מעורבים באירוע.⁶⁶

תיקוני החקיקה היו אמורים לכאורה לתת מענה לקשיים שעליהם הצביעה המדינה, אולם היא המשיכה להצביע על אותם קשיים גם לאחר שנערכו תיקונים אלה. ממילא – עוד בטרם ניתן היה להיווכח מהן ההשלכות של שינויים אלה על יכולתה לנהל את התביעות – מיהרה המדינה לחוקק תיקון נוסף לחוק, הכולל פטור גורף מתשלום פיצויים בגין כל פעולותיה בשטחים. נראה, אם כך, כי טענתה של המדינה בנוגע לקשיים ראייתיים הייתה בעיקר תירוץ, שנועד להצדיק את תפיסתה כי אין היא צריכה לשלם פיצויים בגין פגיעות בפלסטינים.

מעבר לשינויים שהוצגו בתיקון מס' 4, נתקלים תובעים פלסטינים פוטנציאליים במחסומים נוספים: בתי המשפט מטילים ערבויות גבוהות המגיעות לסך של עשרות אלפי ש"ח, שידם אינה משגת; קשיי ההגעה מהגדה המערבית ומרצועת עזה לבתי המשפט פוגעים ביכולתם לנהל את התיק; והגבלת הדיונים באמצעות תיקון מס' 8 לבתי המשפט בבאר שבע ובירושלים בלבד צמצמה את מספר עורכי הדין המוכנים ומסוגלים לטפל בתיקים אלה.

בהתחשב בכל אלה, דומה כי טענת המדינה ולפיה פלסטינים עלולים להגיש "תביעות כזב, כחלק מהלחימה בישראל" אינה נראית מציאותית, ולא בכדי נמנעה המדינה מלהביא נתונים או ראיות כלשהן לכך שתביעות כאלה אכן מוגשות.

מעבר לכך, טענת המדינה כי היא אינה יכולה להתמודד עם העובדות הנטענות בתביעות הניקין המוגשות נגדה סותרת את עמדתה המוצגת בריש גלי בהקשרים אחרים, ולפיה היא דווקא מבצעת בהצלחה ובמסירות חקירות פליליות יעילות ואפקטיביות של אירועים דומים, שבהם קיים חשד כי חיילים פעלו בניגוד לחוק. למרות שחקירות פליליות הן מורכבות יותר במימון העובדות במסגרת תביעות נזיקין – ורף ההוכחה הנדרש בהן גבוה בהרבה – מתפארת המדינה במערכת אכיפת החוק הצבאית וטוענת כי היא מנהלת חקירות מצ"ח יעילות ורציניות, העומדות בסטנדרטים שנקבעו במשפט הבינלאומי.

הפרקליט הצבאי הראשי דאז (וכיום היועץ המשפטי לממשלה), אביחי מנדלבליט, ציין במסמך שהגיש לוועדת טירקל, שבחנה את מערכת אכיפת החוק הצבאית, כי "חקירות אלה מציבות בפני מצ"ח אתגרים לא פשוטים, רבים ומגוונים". בהודעה הוא מפרט קשיים הדומים בעיקרם לאלה שעליהם הצביעה המדינה כדי להצדיק את קבלת הפטור מתשלום נזיקין. ואולם להבדיל ממסקנת המדינה בכל הנוגע לתביעות הנזיקין, הפצ"ר אינו קובע כי קשיים אלה הובילו את הצבא להימנע מלחקור את האירועים. במקום זאת הוא קובע כי לאורך השנים, אימצה מצ"ח טכניקות שונות אשר מאפשרות לחוקרים להתגבר על רבים מהקשיים. כך, מתקיים קשר הדוק בין מצ"ח לבין ארגוני זכויות אדם המייצגים מתלוננים פלסטינים, ובאמצעותם, מזומנים אותם מתלוננים ועדים נוספים למסור את גרסתם ביחס לאירועים. ההסתייגות בארגוני זכויות האדם מאפשרת לחוקרים להתגבר על החשש של התושבים הפלסטינים מפני פגישה עם גורמי צה"ל. בנוסף, לעיתים, אף מצוי בידי הארגונים תיעוד מצולם של האירוע עצמו או של הזירה בה התרחש. לצורך חקירתם האפקטיבית של עדים ומתלוננים פלסטינים ולצורך בדיקת מסמכים המועברים על ידם (כגון דו"חות רפואיים) מסתייעת מצ"ח במתורגמנים דוברי ערבית. כמו כן, נעזרים חוקרי מצ"ח במומחים מקצועיים, למשל מתחום אמצעי הלחימה, לצורך ניתוח הראיות שנמצאות בידיהם, שלעיתים עשויות להסתכם בתמונות של רסיסים מזירת האירוע או תמונות של פציעות. אמצעי נוסף להתגבר על הקשיים האמורים הינו לימוד תמונת הקרב המלאה

⁶⁵ ר', למשל, ע"א 5250/08 מאזן סעידי אהמד ח'שאן נ' מדינת ישראל, רע"א 5165/10 עזבון המנוח דאוד חסן טאלב נ' מדינת ישראל, רע"א 8592/10 מדינת ישראל נ' נבילי.

⁶⁶ בנוגע לחקירות מצ"ח ר' בצלם, עלה התאנה של הכיבוש, לעיל הערה 1, עמ' 16-18.

ומיקומי הכוחות שפעלו בלחימה מאת הגורמים האג"מיים, באופן המאפשר לחוקרים לאתר את היחידות שפעלו במקום ובמועד בו התרחש האירוע הנטען.⁶⁷

שי ניצן – היום פרקליט המדינה ואז המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (תפקידים מיוחדים) – הצהיר במסמך שהגיש לוועדת טירקל כי כל האמור במסמך הפצ"ר "מקובל על היועץ המשפטי לממשלה". ניצן הוסיף כי "למדינת ישראל יש מערכת משפטית ומוסדית מפותחת – מהמפותחות בעולם – לחקירת טענות בדבר הפרות של דיני הלחימה. מערכת זו הוקמה ופועלת מתוך מחויבותה של המדינה לערכי מוסר וטוהר הנשק, הטבועים בה מיום הקמתה, ולעקרונות המשפט הבין-לאומי".⁶⁸

בצלם אינו מסכים עם קביעות אלה בנוגע למערכת אכיפת החוק הצבאית, ואף הודיע במאי 2016 כי אין בכוונתו להפנות למערכת זו תלונות נוספות בגין פגיעות בפלסטינים ובכך לסייע בעקיפין למלאכת הטיוח.⁶⁹ הדברים מובאים כאן במטרה להראות כי טענות המדינה הן תועלתניות: ברצותה, היא מתהדרת במערכת אכיפת חוק יעילה, בעלת יכולות חקירה אפקטיביות של אירועים שבהם נפגעו פלסטינים בשטחים מידי כוחות הביטחון; וברצותה – טוענת כי אינה יכולה לעמוד באותה משימה עצמה.

ג. האמנם "על כל צד לשאת בנזקיו"?

המדינה טוענת שנהוג שבעת מאבק מזוין "כל צד נושא בנזקיו": לראיה, ישראל הקימה מערך פיצויים כדי לטפל בנפגעייה שלה, ואין כל סיבה שהיא תישא גם בנזקים שנגרמו לפלסטינים. כך כתבה המדינה בדברי ההסבר לתיקון מס' 5 לחוק:

מקובל ככלל כי בעת מאבק מזוין בין עמים, על כל צד לשאת בנזקיו ולטפל בנפגעיו; לאזרחי ישראל שנפגעו מאז פרוץ העימות, אין כידוע אפשרות מעשית לתבוע פיצוי לנזקם, מאלה האחרים לפגיעתם, והם זוכים לתגמולים מהמדינה כנפגעי פעולות איבה, בעוד שתושבי אזור העימות רשאים כיום להגיש תביעות נזיקין נגד המדינה, כך שהמדינה נושאת באחריות הן לנזקים שנגרמו לאזרחיה והן לנזקים שנגרמו לתושבי אזור העימות; מצב שבו המדינה נושאת בנזקי אזרחיה, וכאשר היא פועלת במסגרת חובתה לביטחונם, למניעת נזקים מצד גורמים עוינים ופגיעה בהם – גם בנזקים הנוצרים עקב כך – אינו ראוי, ויש מן המתקנות שבמדינות שמנעו היווצרות מצב זה.⁷⁰

לטענת המדינה, "יוצא שישראל נדרשת לשאת בנזקי המלחמה, שלא היא פתחה בה, ושמעמדה בה הוא של צד מתגונן מול מתקפת הטרור. מדובר הן בנזקים של אזרחיה שלה, והן בעלות של תביעות הנזיקין של הצד הפלסטיני".⁷¹ במקום אחר הדגישה המדינה כי "אין מדובר בשיקול כלכלי בלבד, אלא בראש ובראשונה בשיקול ערכי. אין זה ראוי שהצד המותקף יאלץ לשאת בכל ההיבטים הנזיקיים של המלחמה".⁷²

המדינה ממשיכה וטוענת שעל הרשות הפלסטינית לשאת בעצמה בתשלום לנפגעים הפלסטינים ומציינת כי היא אכן עושה זאת באופן חלקי, כמו גם ארגונים בינלאומיים, מדינות ערב וארגוני סיוע אסלאמיים. לטענת ישראל, הרשות אכן אינה מדינה, אולם בכל הנוגע לתשלום פיצויים הרשות היא ככל מדינה אחרת: "במסגרתה פועלות רשות מחוקקת, רשות מבצעת ורשות שופטת. אין כל מניעה להקמת מנגנון של סיוע סוציאלי עבור נפגעי המלחמה, כמו זה שהקימה ישראל עבור אזרחיה",⁷³ ולפיכך "ראוי כי הרשות, ככל ישות מדינית בעלת סמכויות, תתכבד ותדאג לתושביה, כפי שעושה ישראל".⁷⁴

בטענתה זו מתייחסת המדינה לפלסטינים כאל אזרחי מדינה זרה, המסוגלת לפצות את נפגעייה ולהגיע להסדרי תשלום עם ישראל. בתשובתה לעתירה שהוגשה נגד תיקון מס' 7 לחוק, ישראל אף מפנה להסדרים שנעשו בין מדינות שונות במהלך ההיסטוריה, עם סיום מצב המלחמה ביניהן.

⁶⁷ עמ' 4-6 לנייר העמדה מטעם הפרקליט הצבאי הראשי, אלוף אביחי מנדלבלט, שהוגש ב-19.12.10 לוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31 במאי 2010 בראשות כבוד שופט בית המשפט העליון בדימוס יעקב טירקל.

⁶⁸ מכתב משי ניצן, המשנה לפרקליט המדינה (תפקידים מיוחדים) לעו"ד הושע גוטליב, מרכז ועדת טירקל, מיום 6.4.11.

⁶⁹ ר' בצלם, **עלה התאנה של הכיבוש**, לעיל הערה 1.

⁷⁰ סעי' 8 לתזכיר חוק, לעיל הערה 18. ר' גם דברי ההסבר לתיקון מס' 5, לעיל הערה 61.

⁷¹ סעי' 79 לתשובת המדינה לעתירה, לעיל הערה 51.

⁷² **שם**, סעי' 281.

⁷³ **שם**, סעי' 83.

⁷⁴ **שם**, סעי' 281.

ואולם המציאות כאן שונה: אין מדובר בשני צדדים שווים הנלחמים זה בזה, כי אם במצב של כיבוש. גם לאחר הסכמי אוסלו ישראל היא עדיין הכוח הכובש בגדה המערבית ועל כן תושבי הגדה הפלסטינים – לרבות אלו הגרים במזרח ירושלים שסופחה לישראל – נחשבים לאוכלוסייה מוגנת. גם ברצועת עזה ממשיכה ישראל לשלוט לאחר ההתנתקות בהיבטים רבים של חיי היומיום של תושביה והיא מנהלת בשטחה סבבי לחימה חוזרים ונשנים. בנסיבות אלה ישראל אינה יכולה להטיל על הרשות הפלסטינית את האחריות לפגיעות שהיא עצמה הסבה ולהתייחס אליה כאל מדינה ריבונית.

הרשות הפלסטינית אינה מדינה עצמאית, שיכולה להגיע להסדרים עצמאיים עם מדינות אחרות בנוגע לתשלום עבור נפגעים. למרות העברת סמכויות מוגבלות אליה בעקבות הסכמי אוסלו, כל החלטה של הרשות הפלסטינית, שולית ככל שתהיה, מחייבת הסכמה (גם אם בשתיקה) של הרשויות הישראליות. שטחי A ו-B, שהועברו לאחריות מלאה או חלקית של הרשות הפלסטינית, אינם רציפים ומורכבים מ-165 "איים" המוקפים כולם בשטחים הנמצאים בשליטה ישראלית. רוב עתודות הקרקע הנחוצות לפיתוח היישובים הפלסטיניים נותרו בשטח C, וכל שימוש בהן, גם לצורך רווחתם של תושבי שטחי A ו-B, מחייב אישור של ישראל – הנמנעת ככלל ממתן היתרים כאלה.

ישראל ממשיכה לשלוט באופן אישי בכל תושבי הגדה, גם אלה החיים בשטחים שהועברו לרשות הפלסטינית: כמעט כל נסיעה של פלסטינים בתוך שטח הגדה מחייבת מעבר במחסומים ומגע עם כוחות הביטחון. חיילים ושוטרים נכנסים באופן שגרתי לשטחי A ו-B לצורך ביצוע מעצרים ולאיסוף מודיעין. ישראל גם ממשיכה לקיים את מערכת המשפט הצבאית, שבה נשפטים אלפי פלסטינים מדי שנה – רובם המכריע גרים באזורים שהועברו לרשות הפלסטינית.⁷⁵

גם כאן בוחרת המדינה רק בטענות המשרתות את מטרותיה. מציאות הכיבוש, שישראל יצרה ומתחזקת, ידועה לה היטב וככלל תואמת את האינטרסים שלה. ואולם כדי להצדיק את התחמקותה מתשלום פיצויים, משנה המדינה לפתע את טענתה ומצהירה כי מעמדה של הרשות דומה לזה של מדינה – אך בלי לשנות דבר ביחסה לרשות או לתושביה.

⁷⁵ להרחבה בנושא זה ר' בצלם, במלאת 17,898 ימים: רגע לפני שנת החמישים, יוני 2016.

מסקנות

מאז פרצה האינתיפאדה השנייה, בסוף ספטמבר 2000 ועד סוף נובמבר 2016, הרגו כוחות הביטחון 4,856 פלסטינים שלא השתתפו בלחימה. כשליש מהם (1,790) היו מתחת לגיל 18.⁷⁶ אלפים נוספים נפצעו, אלפי בתים נהרסו ומאות אלפי דונמים של שטחים חקלאיים הושחתו.

ישראל הבטיחה לעצמה פטור כמעט מוחלט מתשלום פיצויים בגין פגיעות אלה. במקום אפשרות אמיתית לפלסטינים שנפגעו מכוחות הביטחון להגיש תביעות נזיקין בבתי המשפט בישראל, הותרה המדינה מראית עין בלבד. הרחבת ההגדרה בחוק של "פעולה מלחמתית" והפרשנות שהעניקו בתי המשפט למונח זה מחד גיסא – ושורה של הגבלות פרוצדורליות וראייתיות שנקבעו בחוק ובפסיקה מאידך גיסא – הופכות את סיכוייהם של תובעים פלסטינים לקבל פיצוי בגין הפגיעה בהם לכמעט אפסיים.

במדיניות זו מפגינה ישראל את עומק הזלזול שלה בחייהם, בגופם וברכושם של התושבים הפלסטינים. היא גם מבהירה כי מבחינתה היא אינה נושאת בשום אחריות הנובעת משליטתה באוכלוסייה הפלסטינית, לא בגדה המערבית שבה היא הכוח הכובש ולא ברצועת עזה שבה היא שולטת מבחוץ. סמכויותיה השלטוניות של ישראל – שאותן אין היא מהססת להפעיל כאשר הדבר משרת את מטרותיה שלה – מתפוגגות כשעליה לתת את הדין על מעשיה.

השפעתם של השינויים שנעשו בחקיקה ובפסיקה ניכרת בנתונים בנוגע לתביעות הפיצויים שהגישו פלסטינים תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה נגד המדינה. הנתונים הועברו לבצלם ממשרד הביטחון, במענה לפניית הארגון.⁷⁷ מאחר שתביעות מסוג זה יכולות להתנהל בבתי המשפט במשך שנים ארוכות, הרי שכיום המדינה עדיין נדרשת מדי פעם לשלם פיצויים בתביעות שהוגשו לפני שינוי הכללים. לכן השפעתם של שינויים אלה עדיין לא באה במלואה לידי ביטוי. עם זאת, כבר עתה ניתן להצביע על שתי מגמות מובהקות:

הראשונה היא ירידה במספרי התביעות החדשות המוגשות לבתי המשפט. כך, למשל, בין השנים 2002 ל-2006 הוגשו בממוצע 300 תביעות בשנה (ממוצע זה כולל את השנים 2004 ו-2005 שבהן חלה עלייה מסוימת במספר התביעות כתוצאה מקיצור תקופת ההתיישנות שאילץ תובעים פוטנציאליים למהר ולהגיש את תביעתם). לעומת זאת, עשור מאוחר יותר, בין השנים 2012 ל-2016 הוגשו בממוצע 18 תביעות מדי שנה – 6% בלבד מהממוצע עשור קודם לכן.

המגמה השנייה היא ירידה בסכומים שישראל נדרשת לשלם בגין תביעות שהגישו פלסטינים בבתי המשפט בישראל. כך, למשל, בין השנים 1997 ל-2001 שילמה המדינה בממוצע כ-21.6 מיליון ש"ח בשנה – בין בהסכמי פשרה ובין כתוצאה מהכרעה של בית המשפט. לעומת זאת, בין השנים 2012 ל-2016 שילמה המדינה בממוצע כ-3.8 מיליון ש"ח בשנה – ירידה של למעלה מ-80%. באותן שנים, בולטת במיוחד הירידה בסכומים ששולמו בתביעות שהגישו תושבי רצועת עזה: מכ-8.7 מיליון ש"ח בממוצע לכ-280,000 ש"ח – ירידה של כ-97% (בתביעות של תושבי הגדה ירד הסכום באותן שנים ממוצע של כ-12.7 מיליון ש"ח בשנה לכ-3.5 מיליון ש"ח בשנה – ירידה של כ-72%).

המדינה מנסה להמעיט ממשמעותם של נתונים מובהקים אלה, המעידים על השפעתם של השינויים שהוכנסו בחוק, גם בהינתן הירידה במספר הנפגעים ובהיקף הנזקים, כתוצאה מסיום האינתיפאדה השנייה. לטענתה, אין הם מונעים ביקורת על פעולות כוחות הביטחון, משום שזו יכולה להינתן במסגרת הליכים פליליים ומנהליים. כך נאמר בתשובתה לעתירה שהוגשה נגד אחד מהתיקונים לחוק: אין לומר כי סייג לאחריות הנזיקית יביא להיעדר תמריץ להתנהגות ראויה מצדם של החיילים ורשויות המדינה. זאת בשל הכלים המשפטיים האחרים – הפליליים, המשמעתיים, והמנהליים, המונעים התנהגות זו, ומטילים סנקציות שונות על מי שאינם עומדים בתנאיהם.⁷⁸

ואולם גם הליכים אלה, שהמדינה מתהדרת בהם, אינם מתקיימים. מערכת אכיפת החוק הצבאית, האמונה על ההליכים הפליליים והמשמעתיים, מתפקדת בפועל כמערכת טיוח. מטרתה של מערכת זו הוגדרה מראש באופן מצומצם: בסמכותה לחקור אך ורק אירועים נקודתיים, שבהם מתעורר חשד שחיילים פעלו בניגוד להוראות שניתנו להם, ואין היא אמורה לחקור את אחריותם של קובעי המדיניות ושל מנסחי ההוראות. אלא

⁷⁶ לפירוט הנתונים ולהסבר על ההגדרות השונות ר' אתר בצלם: <http://www.btselem.org/hebrew/statistics>

⁷⁷ מכתב מהממונה על חוק חופש המידע במשרד הביטחון לבצלם, 18.1.17.

⁷⁸ סעי' 268 לתשובת המדינה לעתירה, לעיל הערה 51.

שאפילו בביצוע תפקיד מוגבל זה המערכת נכשלת, כאשר רובם המכריע של התיקים נסגרים בלא כלום. כתבי אישום מוגשים במקרים חריגים בלבד ורק נגד חיילים בדרגים הנמוכים.

תוצאה זו אינה מקרית; היא נובעת ישירות משיטת עבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. חקירות מצ"ח נערכות באופן רשלני, ללא כל ניסיון של ממש להגיע לחקר האמת, כמעט תמיד ללא איסוף ראיות, מלבד גביית עדויות מחיילים ובחלק מהמקרים גם מפלסטינים. ברבים מהמקרים נגבות העדויות חודשים ארוכים לאחר האירוע, והחוקרים אינם טורחים ליישב סתירות בעדויות או להקשות על העדים, שהם על פי רוב חיילים שהיו מעורבים באירוע. הפרקליטות הצבאית מורה על סגירת רבים מהתיקים בטענה של "חוסר אשמה", ומאמצת כמעט תמיד את גרסת החיילים. תיקים רבים אחרים נסגרים בעילה של "חוסר ראיות", בהתבסס על החקירה החלקית שניהלה מצ"ח בפיקוחה של הפרקליטות.

למרות הכישלונות המובנים שלה, מצליחה מערכת אכיפת החוק הצבאית ליצור מראית עין של מערכת מתפקדת ויעילה. מראית עין זו מאפשרת לגורמים רשמיים לדחות ביקורת על פגיעה של כוחות הביטחון בפלסטינים, בטענה שהצבא חוקר כל חשד להפרה של החוק. מעבר לכך, מראית העין אף מצליחה לתת לגיטימציה – בישראל ובעולם – להמשך הכיבוש, שמנגנוניו פועלים לכאורה נגד אותם מעשים "חריגים".

הביקורת המנהלית על מעשיהן של הרשויות הישראליות בשטחים נעשית בעיקר על ידי בית המשפט העליון, אלא שגם בפסקי הדין של שופטי בג"ץ קשה למצוא נחמה. בית המשפט פתח אמנם את שערו בפני תושבי השטחים ואפשר להם להגיש עתירות נגד רשויות המדינה, אולם הרוב המכריע של העתירות הללו נדחו, ובמהלך השנים הכשיר בג"ץ כמעט כל הפרה של זכויות האדם שהמדינה ביקשה לבצע: הריסת בתים כענישה, מעצרים מנהליים, הגבלות על חופש תנועה, גירוש פלסטינים מהגדה, הקמת גדר ההפרדה, הטלת המצור על עזה, השתלטות על אדמות, גירוש קהילות שלמות מבתיהן, פירוד משפחות – וזוהי רשימה חלקית בלבד.

מציאות זו מאפשרת לישראל להפעיל את סמכויותיה בגדה המערבית וברצועת עזה, כאשר אין בנמצא שום גורם המחייב אותה לתת דין וחשבון על מעשיה: מערכת אכיפת החוק הצבאית מטייחת את המעשים, בית המשפט העליון מעניק גושפנקה משפטית לפגיעה בזכויות האדם של הפלסטינים והמדינה מבטיחה לעצמה פטור כמעט מוחלט מתשלום פיצויים בגין נזקים שגרמו כוחות הביטחון. בהיעדר מנגנוני הרתעה וביקורת, פתוחה הדרך להפרות קשות של זכויות האדם.

אחת מהטענות שהשמיעה המדינה כדי להצדיק את סירובה לשלם פיצויים לפלסטינים הייתה כי נושא הפיצויים צריך לבוא על פתרונו במסגרת הסדרים בין הצדדים עם תום הסכסוך: בתום המלחמה יכולה המדינה להגיע להסדרי פיצוי עם האויב, בין באמצעות הסדרים וולנטאריים ובין באמצעות כפיית פיצויים על הצד המפסיד במלחמה... במסגרת הסכמים אלה יכולה מדינה לוותר על דרישתה לפיצויים משיקולים מדיניים, כמו הרצון לפתוח "דף חדש", ולסייע לשיקום המדינה המפסידה. מכל מקום, דיון נזיקי פרטני לגבי כל נפגע ונפגע באופן עצמאי, מנטרל את יכולתה של המדינה להגיע להסכמים מעין אלה, וחוסם את שיקול דעתה.⁷⁹

ואולם דברים אלה אינם אלא לעג לרש. טענה זו הייתה יכולה אולי להתקבל לו היה זה סכסוך בין שתי מדינות הנלחמות זו בזו. ואולם זוהי שנתו החמישים של הכיבוש. ישראל עושה כל שביכולתה כדי למנוע את סיומו וכדי לקבוע עובדות בשטח שימנעו השגה של הסדר כלשהו. האמירה כי על עשרות אלפי הנפגעים להמתין לסיום הכיבוש ולתוצאות "המשא ומתן" בין הצדדים כמוה כהבטחה כי הם לעולם לא יזכו לפיצויים.

גורמים רשמיים מעדיפים שלא לומר את הדברים בצורה מפורשת וישירה. הרי במקום לבחור בדרך החקיקה כדי לפטור עצמה מתשלום פיצויים, יכלה המדינה פשוט להציג דברים כהווייתם ולהכריז כי היא מסרבת לשלם בגין הנזקים שגרמו כוחותיה. באותו אופן יכלה המדינה להכריז מראש כי אין בכוונתה לבצע חקירות פליליות של חשדות לפגיעות בפלסטינים. ואולם, במקום זאת בחרה ישראל להמשיך ולקיים מערכת סרק ענפה ויקרה, תוך יצירת מראית עין של מערכת מתפקדת.

ניתן לעגן בחוק כמעט כל עוול ולהקים מערכות המייצרות מצג שווא של אכיפת חוק. אלא שכל אלה לא יוכלו להסתיר את הווייתו האמתית של משטר הכיבוש ואת הדרכים שבהן ישראל מתחמקת מנשיאה באחריות למעשיה ונותנת לעצמה הרשאה גורפת, חפה מכל דין וחשבון – פלילי, מנהלי או אזרחי – לפגיעה אלימה בפלסטינים שבשליטתה.

⁷⁹ שם, סעי' 33.